

A nemzetközi jog és a belső jog viszonya

Szerző: MOLNÁR Tamás

Affiliáció: jogi kutató, Európai Unió Alapjogi Ügynökség (Bécs); vendégoktató, BCE NTI

Rovat: Nemzetközi jog

Rovatszerkesztő: SULYOK Gábor

Lezárás dátuma: 2018.12.01

Idézési javaslat: MOLNÁR Tamás: „A nemzetközi jog és a belső jog viszonya” in JAKAB András – FEKETE Balázs (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Nemzetközi jog rovat, rovatszerkesztő: SULYOK Gábor) <http://ijoten.hu/szocikk/a-nemzetkozi-jog-es-a-belső-jog-viszonya> (2019). Konkrét szöveghelyre való hivatkozáshoz javasoljuk a szövegbeli bekezdésszámok használatát, pl. [8] vagy [12]–[18].

A nemzetközi jog és a belső jogrendszerek közötti alapvető különbségek az elmúlt két évszázad alatt számos jogtudóst sarkalltak a két normarendszer viszonyának elméleti szempontú vizsgálatára. A két jogrend kapcsolatát magyarázó elméletek lényegében két nagy iskolába sorolhatók be attól függően, hogy a jogrendszer globális egységének (monizmus) vagy a nemzetközi jog és a belső jog különálló, párhuzamos létezésének alapjára épülnek (dualizmus). Sem a monista, sem a dualista iskola nem tekinthető tagolatlan egységnek, azokon belül alirányzatokat különböztethetünk meg. Mindkét nagy elméleti irányzat mögött kitapinthatók ideológiai vagy politikai megfontolások. A monista elméletek mögött – természetjogi elemekkel együtt – általában a haladó internacionalizmus húzódik meg, míg a dualista teóriák a nemzetállamiság szellemében fogantak, az állami szuverenitás alapvető fontosságát hangsúlyozták, s tipikusan a jogpozitivizmus talaján álltak. A nemzetközi jog és a belső jog közötti összhang megteremtésének mikéntje minden állam szuverén döntése, vagyis az államok szabadon választhatják meg azt a jogtechnikát, amelynek alkalmazásával a nemzetközi jogi eredetű normák bekerülnek az államon belüli jog szférájába. A nemzetközi jog e tekintetben mindaddig közömbös, amíg a belső jog nemzetközi joggal való összhangja biztosított. Az egyik fő jogtechnika az ún. adopción (a nemzetközi jog érvényesen létrejött szabályai megszületésük pillanatában az állam jogrendszerének részévé válnak és automatikusan megfelelnek az állami jogrendszer valamely forrásának), míg a másik az ún. transzformáció (a nemzetközi jog szabályait az állam külön jogalkotási aktus révén beépíti saját belső jogába avégett, hogy azok a belső jogban is érvényesülhessenek). A két nagy elméleti irányzathoz köthető, annak logikájából következő jogtechnikák nem azonosíthatók magukkal a teóriákkal. Ezt a választóvonalat akkor is élesen meg kell húzni, ha a gyakorlatban a transzformáció a dualizmussal, míg az adopción a monizmussal rokonítható. Helytelen az a megközelítés, amely a nemzetközi jog államon belüli jogba történő bekerülésének és alkalmazásának jogtechnikai szabályaiból következtet egy elméleti kérdésre, tudniillik arra, hogy milyen a két jogrendszer egymáshoz való viszonya. Ha pedig ezt a viszonyrendszert a nemzetközi jog szemszögéből vizsgáljuk, a nemzetközi jog a saját alkalmazási területén a belső joggal szemben belül abszolút elsőbbséget követel magának. Ez logikus következménye annak a követelménynek, hogy a nemzetközi jog szabályai hatékonyan érvényesülhessenek a belső joggal szemben.

Tartalomjegyzék

1. A nemzetközi jog és a belső jog fogalma

1. oldal

2. A nemzetközi jog és a belső jog viszonyát leíró fontosabb elméletek (a monizmus és a dualizmus) kialakulásának háttere

3. A monista felfogás

- 3.1. Monizmus a belső jog primátusával
- 3.2. Monizmus a nemzetközi jog primátusával

4. A dualista felfogás és főbb jellemzői

- 4.1. A radikális dualizmus és kritikája
- 4.2. A mérsékelt dualizmus

5. A monista és dualista irányzatok mai relevanciája

6. A monizmus-dualizmus vitát meghaladni kívánó új elméleti irányzatok és azok háttere

7. A nemzetközi jog és a belső jog viszonya a nemzetközi jog szemszögéből

8. A nemzetközi jogi normák államon belüli érvényesülését biztosító jogtechnikai megoldások

- 8.1. A monista-adopciós rendszer
- 8.2. A dualista-transzformációs rendszer

9. JEGYZETEK

1. A nemzetközi jog és a belső jog fogalma

[1] A nemzetközi jog és a belső jog viszonyának kérdésköre a XIX. század végi felbukkanása óta úgy a nemzetközi jog, mint az alkotmányjog tudományának örökzöld témaköre. A nemzetközi jog és az egyes belső jogrendszerek egymáshoz való viszonyának, interakciójuk és kölcsönhatásuk leírására született elméletek (például monizmus vagy dualizmus) közül mindmáig nincs „üdvöztető” vagy amely az elmúlt kétszáz év alatt egyértelműen diadalmaskodott volna. Mindazonáltal minden állam belső jogrendszere viszonyul valamiféleképpen – akár kifejezetten, alkotmányi vagy egyéb jogszabályi formában rögzítetten, akár közvetetten, az állami szervek gyakorlatából leszűrhetően – a nemzetközi jogi eredetű normákhoz ->a nemzetközi jog és a magyar jog viszonya (alkotmányjog). Hasonlóképpen a két jogrend egymáshoz való viszonya felmerül a nemzetközi jog szemszögéből is, vagyis az szintén tudományos elemzés tárgya, hogyan viszonyul a nemzetközi jogrend a belső jogrendszerekhez.

[2] A nemzetközi jog és a belső jog viszonyának tárgyalásakor elsőként célszerű e két alapfogalom meghatározása. Módszertani szempontból ugyanis a vizsgálat tárgyainak megfelelő ismerete és lehatárolása elengedhetetlen a helyes elemzéshez, továbbá kijelöli a szócikk által elvégzett tudományos vizsgálódás keretét és értelmezési tartományát.

[3] A ->nemzetközi jog azon jogi normák összessége, melyeket az államok és a nemzetközi jogalkotásban való közreműködés képességével rendelkező egyéb alanyok kifejezett vagy hallgatólagos egyetértés útján, egymás közötti viszonyaik szabályozására létrehozta. A jogtudományi *communis opinio*t követve az Európai Unió jogát a szócikk nem tekinti a nemzetközi jog részének, s e szupranacionális jogrendszer *sui generis* természete okán nem vizsgálja az EU-jog és a nemzetközi jog viszonyát sem (->az Európai Unió jogának autonómiája és sajátossága).

[4] A belső jog kifejezés relatív fogalom, mert a jelző csak valamihez képest minősítheti „belsőnek” a főnevet (jog). A belső jog *terminus technicus* tehát két aspektust fog át: egy belsőt, amely nem más, mint a fogalom tartalma, valamint egy külsőt, ahonnan ezt a tartalmat szemléljük. Ez a külső aspektus a nemzetközi (köz)jog.^[1] E „külső jog”, vagyis a nemzetközi jog szempontjából valamennyi állam jogrendszere belső jognak minősül, tekintet nélkül annak jogcsaládi hovatartozására (kontinentális

vagy angolszász, vallási és hagyományos jogrendszerek, szocialista),^[2] sajátos szerkezetére, szabályozási módszerére vagy bármely más megkülönböztető jegyére. Noha nyilvánvaló, hogy a valóságban nem egyetlen belső jog, hanem az államok számával megegyező számú belső jogrendszerek sokasága létezik, a benne rejlő absztrakció miatt a fogalom – úgy a nagy idegen nyelveken, mint magyarul – a jogi szaknyelvben leginkább egyes számban használatos.^[3] A belső jog tehát egy szélsőségesen elvont, az állami jogrendszerek tipikus vonásait kiragadó és azokat a jogrendszer ideáltípusaként megjelenítő elméleti kategória, nemzetközi jogi szakkifejezés.^[4] A belső jog kifejezésében tetten érhető nagyfokú absztrakció az, ami végső soron lehetővé teszi a nemzetközi jog és a mintegy kétszáz állami jogrendszer általános érvényű összehasonlítását, valamint átfogó következtetések levonását.^[5]

2. A nemzetközi jog és a belső jog viszonyát leíró fontosabb elméletek (a monizmus és a dualizmus) kialakulásának háttere

[5] A nemzetközi jog és belső jog viszonyának klasszikus kérdése szorosan kötődik egyrészt a jog általános fogalmáról, másrészt a nemzetközi jogközösség struktúrájáról és a nemzetközi jog forrásairól folytatott jogtudományi diskurzusokhoz.^[6] A nemzetközi jog és a belső jog közötti alapvető különbségek az elmúlt két évszázad alatt számos jogtudóst sarkalltak a két normarendszer viszonyának elméleti szempontú vizsgálatára. Az e tárgyban napvilágot látott elméletek lényegében két nagy iskolába sorolhatók be attól függően, hogy a jogrendszer egységének (monizmus) vagy a nemzetközi jog és a belső jog különálló, párhuzamos létezésének alapjára épülnek (dualizmus). Mindazonáltal sem a monista, sem a dualista iskola nem tekinthető tagolatlan egységnek, hiszen mindkettőn belül alirányzatokat, iskolákat különböztethetünk meg.^[7]

[6] A monizmus-dualizmus vita legélesebben a XX. század elején zajlott, amely szélesebb kontextusban abban az időben annak az intellektuális, politikai és kulturális körökben uralkodó jogi-politikai diskurzusnak volt a jogi megnyilvánulása, amely az állam és szuverenitás „rég” koncepciói, valamint az egyén politikai közösségeken belüli helyzetének „új” és „progresszív” áramlata között magas hőfokon folyt. A monista és dualista elméleteknek a két világháború közötti időszakban kulmináló egymásnak feszülése tehát ebben az összefüggésben értelmezendő. A monista felfogást az állam és a szuverenitás „rég” koncepcióinak az elutasításával és a nemzetközi jog új, modern elméleti alapokon való rekonstruálásával lehet rokonítani, amely törekvések középpontjában az egyén emancipálása állt. A dualista modell szintén a nemzetközi jog teoretikus újrafelépítését célozta azzal, hogy sem új világrendre, sem alapjaiban új nemzetközi jogrendre nincs szükség. Ezzel szemben inkább a klasszikus voluntarista hagyomány és a szuverenitás-központúság újbóli felélesztésére fókuszált.^[8] Mindkét nagy irányzat mögött kitapinthatóak továbbá ideológiai vagy politikai megfontolások. A monista elméletek mögött – természetjogi elemekkel együtt – általában a progresszív internacionalizmus húzódik meg, míg a dualista teóriák a nemzetállamiság szellemében fogantak,^[9] az állami szuverenitás alapvető fontosságát hangsúlyozták, ebből az alappremisszából indultak ki és tipikusan a jogpozitivizmus talaján álltak.^[10]

[7] Janne Nijman és André Nollkaemper nyomán a két szembenálló felfogás (monista kontra dualista modell) a következő ellentétpárokkal ragadható meg és helyezhető tágabb kontextusba: az állam mint jogi objektiváció kontra az állam mint társadalmi valóság; a jog uralma kontra az állam mint a „legfőbb hatalom a Földön”; állami akarat mint pusztán jogi jelenség kontra állami akarat mint szocio-politikai jelenség; a jog mint hatáskörelosztás-telepítés kontra a jog mint hatalmi eszköz; jogszuverenitás kontra állami szuverenitás; világföderalizmus (internationalizmus) kontra nacionalizmus; progresszív politikai erők kontra konzervatív politikai erők; az egyén kiteljesítése, nemzetközi jogi helyzetének erősítése kontra a nemzetállam megerősítése; vagy az univerzális társadalom kontra nemzetállamok közössége stb.^[11]

3. A monista felfogás

[8] A nemzetközi jog és a belső jog egységét valló koncepció a régi természetjogi gondolkodásban gyökerezik. A középkori univerzalizmus eszmevilága sem tett különbséget „belső” és „külső” jog között,^[12] majd a koraújkor filozófusai is a nemzetközi jogot a természetjog egyik kifejeződésének tekintették.^[13] A későbbiekben olyan jogászok, mint Blackstone szintén átvették a nemzetközi jogot a természetjog részeként felfogó megközelítést. Ez a koncepció abból indult ki, hogy a jognak végső soron egy forrása van, s egyaránt innen származnak a nemzetközi jog és a belső jogok szabályai, amelyek egy egységes jogrend részét képezik. Nagyon sokáig tehát a jog egysége számított a „természetes állapotnak”. A jog dichotómiája, vagyis azt a belső jog(ok)ra és a nemzetközi jogra tagoló koncepció voltaképpen viszonylag új: a középkor végén bukkant fel Európában s egybeesett a veszfíliai nemzetközi rendszer kialakulásával és felemelkedésével.^[14]

3.1. Monizmus a belső jog primátusával

[9] Történetileg elsőként a belső jog primátusát (felsőbbségét) valló monista irányzat jelent meg, amelynek értelmében a nemzetközi jog és a belső jog szerves és elválaszthatatlan egységet alkot. Ezen egységes jogrendszeren belül a belső jog felsőbbségét élvez a nemzetközi jog szabályaival szemben. A nemzetközi jog normái a belső jog szabályainak alárendeltségében, az állam meghosszabbított karjaként, egyfajta „külső államjogként” érvényesülnek, így azokat – ha terhesnek vagy céljaival ellentétesnek találja – az állam akár egyoldalú aktus útján is érvénytelenítheti.

[10] Az elmélet megalkotói a porosz abszolutizmus idején élt és alkotott Georg Wilhelm Friedrich Hegel^[15] és kortársa, Johann Jacob Moser,^[16] akiknek gondolatait később az ún. bonni iskola képviselői – mindenekelőtt Carl Bergbohm, Philipp Zorn, Wilhelm Kaufmann és Adolf Wenzel – fejlesztették tovább és alkottak belőle jogtudományi elméletet.^[17] Jól érzékelteti a nemzetközi jog „külső államjogként” való felfogását Zorn álláspontja: „ha a nemzetközi jogot jognak kell tekinteni, úgy az az állam jogrendszerének részét kell hogy képezze, és nem lehet más, csakis külső államjog”.^[18] Számára a nemzetközi jog jogi értelemben csak abban a mértékben jog, amennyiben alkotmányjoggá válik.^[19] Az ún. bonni iskola képviselői számára tehát a nemzetközi jog mindössze az államjog egyik aspektusa volt. Ettől a „külső államjogtól” pedig az állam – ha terhesnek találta és céljai elérésében gátolta – egyoldalúan is megszabadulhatott, vagyis a másik (többi) államtól függetlenül bármikor megszüntethette fennálló nemzetközi kötelezettségeit.

[11] A nemzetközi jogot a belső jog alá rendelő, az utóbbi felsőbbségét (primátusát) hirdető nézetek a későbbiekben szintén a német jogtudományban nyertek teret (lásd például Georg Jellinek és Franz von Liszt tárgybeli munkáit).^[20] Ez a felfogás húzódik meg Jellinek híres elméletének háttérében is, amely a nemzetközi jog létét a szuverén államok elvileg bármikor visszavonható önkorlátozásában vélte felfedezni.^[21] A német jogtudományban a XIX. században erőteljesen jelen lévő doktrína a XX. század első harmadában még Franciaországban is éreztette hatását, ami leginkább Andre Decenière-Ferrandière munkásságában érhető tetten.^[22]

[12] A belső jog primátusát valló nézetek teljesen megfeleltek a nemzetállami ideológiáknak: az állami szuverenitás feltétlen tiszteletének egyfajta elméleti megalapozását adták.^[23] A belső jogot azért is tekintették felsőbbrendűnek a nemzetközi joghoz képest, mert az államnak mint a nemzetközi jog alkotójának a létezése megelőzte a nemzetközi közösség megjelenését, ennél fogva az állam magasabb rendű is az utóbbinál.^[24] A belső jog elsőbbségét való elméletek teoretikus szempontból azonban nem voltak problémamentesek: követőit nem sok választotta el a nemzetközi jog tagadásától.^[25] Ha ugyanis a nemzetközi jogot az államok belső jogából vezetjük le, alapjaiban kérdőjelezzük meg a nemzetközi jogrend önállóságát. Ráadásul e megközelítés következményeképpen a nemzetközi jog gyakorlatilag mintegy kétszáz különféle nemzeti jogrendszernek volna alávetve,^[26] ami egyfajta jogi nonszensz. Ez az irányzat arra sem adott választ, hogy az egyes államok külső államjogaiból összeálló nemzetközi jog szabályai miért és hogyan tehetők félre egyoldalú állami aktsal.

[13] A belső jog primátusát valló monista doktrína elméleti gyengeségei és az állami gyakorlat által

sem visszaigazolt mivoltának következtében eszmetörténeti szempontból tarthatatlanná vált, és jó ideje elvetették a tudományos diskurzusokban is.^[27] Idehaza már 1942-ben megjelent művében Gajzágó László is úgy fogalmazott, hogy a „monizmus a beljog primátusával nem lehet a nemzetközi jog helyes theóriája, hanem legfeljebb csak az egyhatalmi rendszeré. Sőt, egyenesen, a monizmus a beljog primátusával mint a nemzetközi jog magyarázata kézenfekvő *contradictio*”.^[28]

3.2. Monizmus a nemzetközi jog primátusával

[14] Az első világháború a korlátlan szuverenitás eszméjét és a belső jog primátusát háttérbe szorította, amelynek eredményeként a megerősödő természetjogi irányzattal együtt a nemzetközi jog ismét az emberiség javát szolgáló eszköz képében jelenthetett meg.^[29] A nemzetközi kapcsolatokról vallott nézetek változása nagy szerepet játszott a nemzetközi jog primátusát hirdető monista teória megjelenésében és gyors elterjedésében. Ez az irányzat sem volt azonban egységes, mert ezen belül is több áramlat bontakozott ki.

[15] Az egységes jogrendszeren belül a nemzetközi jognak elsőbbséget (felsőbbiséget) tulajdonító legmarkánsabb elmélet kidolgozása az osztrák Hans Kelsen nevéhez fűződik.^[30] Kelsen elméleti alaptétele, hogy bár elvileg csupán nézőpont kérdése, hogy a két normarendszer közül melyiket tekintjük kiindulópontnak, így mind a belső jog, mind pedig a nemzetközi jog elsőbbségével operáló hipotézisek „azonos elméleti értékkel”^[31] bírnak, praktikussági és erkölcsi-politikai megfontolásokból (az internacionalizmus és a pacifizmus által áthatottan) – tehát nem kényszerítő erejű tudományos okokból – a nemzetközi jog primátusát vette alapul.^[32] Mégpedig azért, mert ellenkező esetben a belső jog elsőbbsége tulajdonképpen a nemzetközi jog feldarabolódásához és végső soron annak tagadásához vezetne. A nemzetközi jog elsőbbségének alátámasztásául dolgozta ki a feszes joglogikán alapuló és metajurisztikus elemektől megtisztított érvrendszerét. A Kelsen által vallott újkantiánus ismeretelmélet szerint a vizsgálati módszer az, ami a vizsgálat tárgyát megteremti, mert a tárgy nem létezik önmagában a vizsgálat nélkül. Ebből következik, hogy ha a megfigyelő egy és ugyanazon – jelesül a jogi-normatudományi – módszert alkalmazza, akkor szükségszerűen a vizsgálati tárgy is egységes kell hogy legyen, ezáltal csak egy egységes jogrendről beszélhetünk.^[33] Ismeretelméleti megfontolásokból elutasította a dualista tanok képviselőinek a vizsgálati tárgyak különbözőségére vonatkozó érvelését azon az alapon is, hogy nem állítható egyszerre egy „A” és „nem-A” tartalmú normáról, hogy egyaránt érvényesek. Erre tekintettel a dualisták szerint egymástól független nemzetközi jog és a belső jog nem lehetne egyaránt jog, ugyanis ez ellenkező az egységes vizsgálati módszer teremtette tárgy egységének ismeretelméleti követelményével.^[34] A nemzetközi jognak és a belső jognak tehát szükségszerűen egységet kell alkotnia, amit még a nemzetközi joggal ellentétes belső jogi szabályok léte sem kérdőjelez meg, mivel álláspontja szerint a nemzetközi jog úgy viszonyul a vele ellentétes belső joghoz, mint az állam alkotmánya az alkotmányellenes belső jogszabályokhoz.^[35]

[16] Kelsen ebben az egységes, osztatlan jogrendszerben a nemzetközi jog elsőbbségét a jog piramisszerű felépítésével igazolta: a piramis csúcsán helyezkedik el az ún. alapnorma (*Grundnorm*), amelyre minden más jogi norma érvényessége visszavezethető (joglépcső-elmélet).^[36] Ezt a *Grundnormot* Kelsen a nemzetközi jogban, azon belül is a *->pacta sunt servanda* parancsában találta meg, s e tételét a következőképpen vezette le.

„Ha a belső jog korlátozása jogi természetű, akkor ezt egy jogrendszernek kell kimondania. Ha pedig az államon belüli jog nem korlátozza saját érvényességi szféráját, úgy ezt csakis a belső jogrendszer fölött álló jogrendszer teheti. Ez pedig a nemzetközi jog, amelynek éppen ez a korlátozás a legjelentősebb funkciója.”^[37]

[17] Ez utóbbi korlátozó funkció kapcsán Kelsen számára a nemzetközi jog primátusa nem pusztán elsőbbséget jelent, hanem egyenesen felsőbbrendűnek tekintette azt a belső joghoz képest.^[38] A nemzetközi jog illetén szupremáciájából az is következik, hogy a nemzetközi joggal össze nem egyeztethető belső jogi szabályok automatikusan semmisek, valamint az is, hogy a nemzetközi jog a

belső jogi szférában minden további nélkül közvetlenül alkalmazandó is egyben^[39] (ezt a nézetét – elállván az *ipso facto* semmisség koncepciójától – később módosította).^[40]

[18] A kelsen tanok megtermékenyítőleg hatottak Franciaországban is, jóllehet az ottani elméletalkotók szociológiai megközelítésből jutottak Kelsenhez hasonló következtetésekre. Legismertebb alakjaik Georges Scelle^[41] és Léon Duguit^[42] voltak. Scelle szerint a jog tényleges alanyai az egyének, akik különböző jellegű és szintű társadalmi viszonyokban állnak egymással. Az >állam pusztán egy fikció, amely az egyének összességének leírására használatos; ám az állam is csak egy (bár a legintenzívebb) a társadalmi viszonyok sorában. Az egyének együttműködése bizonyos „államok feletti” és „államokon kívüli” szervezeti formákat is létrehozott (például nemzetközi szervezeteket, vallási közösségeket). Ebből az előfeltevésből már egyenes út vezet a nemzetközi jog primátusát hirdető monizmus felé: mivel az állami és a nemzetközi élet jelenségei az egyének különféle intenzitású társadalmi viszonyaira vezethetők vissza, csak egyetlen társadalmi valóság létezhet. Ennek az egyetlen társadalmi valóságnak viszont logikus következménye, hogy az azt szabályozó jog is csak egységes lehet, amelyben nincs jelentősége a nemzetközi jog és a belső jog megkülönböztetésének. A nemzetközi jog primátusa pedig abból fakad, hogy az egységes rendszert alkotó jogon belül a hierarchia magasabb szintjén álló nagyobb közösségek viszonyait szabályozó normák megelőzik a kisebb közösségek életét szabályozó előírásokat.^[43] Kelsenhez hasonlóan Scelle is erőteljesen hangsúlyozta a nemzetközi jog felsőbbrendűségét a belső joggal szemben.^[44] Scelle tehát az egységes jogrendszeren belül több alrendszer létezését tételezte, amely megközelítés további elméleti sarokköve az állam mint jogalany „funkcionális megkettőződésének koncepciója”.^[45] Ennek lényege, hogy a nemzetközi jogalanyként megragadott állam egy olyan szociológiai entitás, mint az egyén a belső jogrendszeren belül. Ekképpen tehát önálló akarattal rendelkezik, amely a nemzetközi szinten nem választható le az őt alkotó szervek akaratnyilvánításaitól (absztrakt entitásról lévén szó önmagában nem képes cselekedni). Ezzel szemben áll az állam mint a saját belső jogának egyik – ha nem a legfontosabb – jogalanya, a belső jog bonyolult szövevénye által megalkotott cselekvő-, szerző-, per- stb. képes jogi személy.^[46]

[19] Az angolszász jogtudományban Hersch Lauterpacht művei is monista megközelítést reprezentálnak, de nem a normativista, a formális logikai érvek mentén operáló kelsen tan vagy a jogszociológiai scellei irányból közelítenek. A Lauterpachthoz köthető angol „naturalista iskola” úgy látja, hogy a jog elsődleges funkciója az emberek jólétével áll összefüggésben. A nemzetközi jog elsőbbségét pedig mint ennek a funkciónak a megvalósítására leginkább alkalmas eszközt vélelmezi.^[47] Ezt a megközelítést elutasítja az olyan nemzetközi rendszert, amely az államok szuverenitására és abszolút függetlenségére épül. Ezzel szemben az a meggyőződés hatja át, hogy a nemzetközi jogi szabályok képesek a nemzetközi rendet az erkölcsi célok iránti érzékkel, illetve az emberi jogokat és az emberek jólétét legfőbb értéként tekintő igazságosság iránti fogékonysággal felruházni.^[48]

[20] A leginkább Kelsenhez köthető normativista, radikális monizmus nem felelt meg a nemzetközi gyakorlatnak és realitásoknak. Az államok gyakorlata nem támasztotta alá azt az állítást, hogy a nemzetközi jogba ütköző belső jogi szabály a nemzetközi jog alapján semmisnek lenne tekinthető. A magyar jogirodalomban Bodnár László álláspontja szerint a kelsen tan logika azért is támadható alapjaiban, mert e „normativista jogfelfogás lényegét tekintve idealista. Annak az alapszabályának (*Grundnorm*) az eredete ugyanis, amelyre Kelsen felépíti a jogrendszert, teljesen meghatározhatatlan és az objektív valóság alapján megmagyarázhatatlan.”^[49] Ráadásul csupán nézőpont kérdése: a nemzetközi jogot vagy a belső jogot választjuk kiindulópontként, a másikat meghatározó jogi szféraként. Ennek a választásnak a háttérben meghúzódó praktikus megfontolást és mindkét kiindulópont elméletileg azonos értékét – a fentiekben említettek szerint – maga Kelsen is elismerte.

[21] A nemzetközi jog feltétlen primátusát valló monista felfogás felülvizsgálatának eredményeként született meg a „méréselt” vagy „osztott monizmus” (*gemässigten Monismus*),^[50] a bécsi iskola egy másik tagja, Alfred Verdross^[51] jóvoltából. A Verdross-féle monizmus a kelsen tanoktól eltérően

elvetette, hogy az államok joghatósága (így jogalkotó hatalma is) delegált és a nemzetközi jog által korlátozott. Ehelyett azt állította középpontba, hogy a nemzetközi jog az államok cselekvési szabadságának korlátait állapítja meg, amelyen belül az államok szabadon gyakorolhatják joghatóságukat. Revidálta azt a kelsen-i tételt is, miszerint a nemzetközi kötelezettségekkel ellentétes belső jogszabály automatikusan érvénytelen és semmis. A nemzetközi jog primátusát ugyanakkor ő is fenntartotta és vallotta abban az értelemben, hogy az államokat kötik a nemzetközi jog szabályai, amikor belső joghatóságukat gyakorolják (akkor is, amikor jogot alkotnak), következésképpen egy nemzetközi joggal ellentétes belső jogszabályt a nemzeti hatóságok/bíróságok csupán ideiglenesen alkalmazhatnak mindaddig, amíg az állam nem hozza összhangba belső szabályozását a nemzetközi jogi kötelezettségeivel.^[52] Verdross tehát – a nemzetközi jog felsőbbrendűsége mellett – elismerte a nemzetközi jog és a belső jog relatív önállóságát az egységes jogrendszeren belül (azok két jól körülhatárolható normacsoportot képeznek).^[53] Az osztott monizmustól lényegében nem tér el a német Georg Dahm felfogása, aki egy „differenciált monizmust” fogadott el.^[54] A kelsen-i elméletet a bécsi iskolához tartozó Josef L. Kunz^[55] és Paul Guggenheim^[56] is bírálta, és Verdrosshoz hasonló véleményen voltak az egységet alkotó nemzetközi jog és a belső jog egymáshoz való viszonyáról.^[57]

[22] A mérsékelt monizmust valló Verdross elméleti konstrukciója sem volt mentes a bírálatoktól. A dualisták leginkább a nemzetközi joggal ellentétes belső jogi normák „ideiglenes alkalmazhatósága/érvényessége” köré csoportosították a kritikákat. Véleményük szerint mindenekelőtt egy, a nemzetközi jog által életre hívott általános eljárásrendre lenne szükség ahhoz, hogy a nemzetközi jog és a belső jog közötti összhangot ténylegesen is biztosítani lehessen. Mindaddig, amíg ilyen eljárásrend nem létezik, nem beszélhetünk a nemzetközi jog államon belüli jog szférájában való érvényesüléséről anélkül, hogy ahhoz ne lenne szükség az állam ez irányú döntésére; amely nélkül a nemzetközi jogi norma nem alkalmazható a belső bíróságok előtt.^[58] Mások abban látják Verdross nézeteinek gyengeségét, hogy megfelelkezik arról a legalapvetőbb ellenvetésről, miszerint az állami szuverenitás intézménye – mint az államiség legfőbb attribútuma – eleve illuzórikussá tesz egy olyan fölérendeltséget a nemzetközi jog számára, amelyet az osztrák jogtudós mestere (Kelsen) tételez.^[59]

4. A dualista felfogás és főbb jellemzői

[23] A nemzetközi jog és a belső jog egymáshoz való viszonyát boncolgató jogtudományi vita valójában azzal kezdődött, amikor a XIX. század végén egy új elmélet jelent meg e viszonyrendszer leírására: a dualizmus. A nemzetközi jog és a belső jogrendszerek közötti éles elválasztás és megkülönböztetés nem meglepő annyiban, hogy ez idő tájt a nemzetközi kapcsolatok tulajdonképpen viszonylag kisszámú állam között bonyolódtak, túlnyomórészt bilaterális kapcsolatokat jelentettek és meglehetően archaikusak voltak (ekkor tájt egyedül az első genfi, majd hágai humanitárius jogi nemzetközi szerződések képezték a multilaterális instrumentumokat).^[60] A dualista tanok történetileg a belső jog elsőbbségét valló monizmust követően jelentek meg, így a két normarendszer szigorú elválasztását hirdető teória haladó gondolatnak számított, mivel „némi önállóságot biztosított a nemzetközi jog számára a nemzeti jog leválasztásával”,^[61] kiszabadítva ezzel a nemzetközi jogot a „külső államjog” gúzsából.

4.1. A radikális dualizmus és kritikája

[24] Az ún. dualista elmélet kidolgozója Heinrich Triepel német nemzetközi jogász, aki a nemzetközi jog sajátosságaira – elsősorban az eltérő jogalanyokra és jogforrásokra, a normák eltérő címzettjeire és tartalmára, működésének sajátosságaira, valamint a két normarendszer eltérő alkalmazási körére – figyelemmel arra a következtetésre jutott, hogy a nemzetközi jog és a belső jog két, egymástól teljesen független és mellérendelt jogrendszerként funkcionál. Álláspontja szerint „a nemzetközi jog és az államon belüli jog nem csupán külön jogterületet képez, hanem különböző

jogrendszereket.”^[62] Triepel dualizmusa értelmében ha két külön körként ábrázolnánk a két jogrendszert, azok nem metszhetik egymás, legfeljebb érintkezhetnek.^[63] Mivel a nemzetközi jog elsődleges címzettjei (és egyben alanyai) az államok, ezzel szemben a belső jog a természetes személyek és csoportjaik egymásközi és az államhoz fűződő kapcsolatait szabályozza, ezért előírásaik alapesetben nem képesek joghatás kifejtésére a másik normarendszeren belül.

[25] Ebből következik Triepel további megállapítása: „hiba lenne azt állítani, hogy az állam által közzétett szerződés az állam alattvalóit is kötelezi; a szerződés csak az államra nézve kötelező, az állam alattvalóit nem a szerződés, hanem az állami norma fogja kötelezni”.^[64] Ezen felül fontos különbség – mutat rá –, hogy a nemzetközi jog forrásai kizárólag az államok kifejezett akarategyezségén nyugodhatnak, valamint a nemzetközi jog maga merőben más életviszonyokat szabályoz (legfőképpen szuverén államok interakcióit), mint az egyes belső jogrendszerek. A nemzetközi jog valamely normája tehát csakis belső joggá történő „átalakítás”, azaz transzformálás (erről lásd a 8.2. pontot) után alkalmazható az államon belüli jog szférájában. Ilyenkor azonban már nem tisztán nemzetközi jogi normaként van jelen és fejt ki joghatásait, hanem a belső jogrendszer részeként, annak valamely szabályaként.

[26] Az elmélet magyarázó erejét onnan is méríthette, hogy megjelenésének idejében, a XIX–XX. század fordulóján nagymértékben megfelelt a valóságnak. A második világháborút követően azonban olyan alapvető változások mentek végbe a nemzetközi rendszerben, a nemzetközi kapcsolatokban és a nemzetközi jog struktúrájában, amelyek az elmélet fenti alaptételeit megkérdőjelezték. Az államok által vállalt nemzetközi jogi kötelezettségek bővülésével együtt az államok kizárólagos belső joghatóságába tartozó tárgykörök száma lecsökkent, valamint nem lehetett többé szigorúan elhatárolni egymástól e két normarendszer érvényesülési körét, az átfedések nyilvánvalóvá váltak.^[65] Ez a tradicionális és merev dualista elmélet nem volt képes megmagyarázni például azt az általánosan elterjedt gyakorlati jelenséget, mint az államközi szférában érvényesülő – vagyis elvileg csak az államok szintjén jogokat és kötelezettségeket teremtő – nemzetközi jog nemzeti bíróságok általi alkalmazását.^[66] Olyan nemzetközi jogi szabályok, mint például az emberi jogok vagy a fegyveres konfliktusok egyes szabályai ma már közvetlenül a magánszemélyeket jogosítják vagy kötelezik, így előállhat olyan helyzet, amelyben egy nemzetközi jogi norma és a belső jog egyaránt alkalmazandó egy konkrét tényállásra.^[67] A nemzetközi jog egyes szabályainak az államon belüli figyelembe vétele, alkalmazása megfelelő transzformálás nélkül még az oly konzekvensen dualista országokban is kikerülhetetlenné vált, így a gyakorlat jóformán a kezdetek óta nem igazolta a hézagmentes, vegytiszta dualizmust.^[68]

[27] Az elméleti oldalról érkezett bírálatok közül kiemelkednek Kelsen nézetei, aki arra alapította kritikáját, hogy ez a fajta tiszta dualizmus a belső jogrendszerek jogi nacionalizmusát elégti ki, amely belső jogok nem fogadják el a nemzetközi joggal való kommunikációt és csak saját normáikat tartják jogi normáknak. A dualista elmélet tehát kiüresíti a nemzetközi jogot, megfosztva azt annak lényegi tartalmától és erejétől. Sőt, Kelsen odáig ment, hogy a „dualista konstrukció a nemzetközi jog jogi jellegének tagadásához vezet”.^[69] A további teoretikus bírálatok közül megjegyzendő, hogy egyesek szerint helytelen a jogrendszerek dualizmusának következményét levonni pusztán a nemzetközi jog és a belső jog forrásainak sokszínűségéből és különbözőségéből. Hiszen aligha számít, hogy a belső jog egy meghatározott állam alkotta normák összessége, míg a nemzetközi jogot több állam (azok közössége) hozza létre. A dualistáknak a jog különböző megnyilvánulási formáiból leszűrt érve azért is gyenge, mert mindösszesen kifejezési formákbeli, technikai jellegű különbözőségeken alapszik. Hozzáteszik továbbá, hogy a belső jog szférája és a nemzetközi viszonyok struktúrája közötti különbségek (az előbbire a vertikális tagolódás és az alá-fölérendeltség, míg az utóbbira a horizontális viszonyok és a mellérendeltség a jellemzőek) organikusak és formálisak, amelyek leginkább az államok közösségének jellemzőivel magyarázhatók. Vagyis nem annyira alapvető természetbeli, mint inkább fokozatbeli különbségről van szó.^[70]

4.2. A mérsékelt dualizmus

[28] A dualista elmélet és az államok gyakorlata közötti ellentmondások feloldására az XX. század első felének tekintélyes olasz nemzetközi jogásza és az Állandó Nemzetközi Bíróság bírója, Dionisio Anzilotti 1902 és 1928 között publikált műveiben tett kísérletet.^[71] Kiindulópontja, hogy az állam csupán egy absztrakció, hiszen az állam nemzetközi jogi jogosítványainak gyakorlása és kötelezettségeinek teljesítése is valójában az állami szervek útján történik. Ezt teszik például a nemzetközi jogot alkalmazó belső bírói fórumok is. Úgy vélte tehát, hogy az állam szerveit kötik a nemzetközi jog szabályai, és azok közvetlen kapcsolatban vannak a nemzetközi joggal.^[72]

[29] Átlátva a merev triepeli dogmatikai konstrukció gyengeségeit, Anzilotti már lehetségesnek tartotta bizonyos nemzetközi jogi normák államon belüli jogban való érvényesülését. Ennek megfelelően a Triepelnél még két külön körként ábrázolt nemzetközi jog és az egyes belső jogrendszerek már metszhetik egymást, létezik közös halmazuk. Ebben a közös halmazban helyezkednek el azok a szabályok, amelyek mind a nemzetközi jog, mind a belső jog részét képezik.^[73] Ezen felül részletesebben ki is fejtette a dualista-transzformációs felfogás lényegét. Eszerint a nemzetközi jog valamely szabályának a belső jogban történő érvényesüléséhez mindenképpen szükség van az állam befogadó aktusára, a transzformációval ugyanis megváltozik az így „átalakított” és beemelt nemzetközi szerződés címzettje, megváltozik maga a jogforrás (hiszen immár egy belső jogi norma képében van jelen), valamint a jog struktúrája is (az alapvetően horizontális viszonyokat szabályozó, koordinációs funkcióval bíró és mellérendeltségen alapuló nemzetközi jogi norma vertikális viszonyokat, alá-fölérendeltséget kifejező belső jogi norma formájában él tovább az államon belüli jog szférájában).^[74]

[30] A német Gustav Adolf Walz még egyet tovább lépett, és 1933-ban közzétett monográfiájában logikus magyarázatot adott a jogrendszer megkettőződésének elfogadásához.^[75] Újabb elemként jelentkezett nála, hogy bár egyértelműen magáévá tette a dualista felfogást, hozzátette, hogy azt végső soron „pluralista” elméletnek kellene nevezni, mert az egyik oldalon a nemzetközi jog áll, a másikon pedig a belső (állami) jogrendszerek – az államok számával megegyező számú – sokasága. Walz újszerű válasza bizonyos nemzetközi jogi normák belső jogban történő alkalmazására a következő: különbséget kell tenni formális és materiális értelemben vett nemzetközi jogi normák között. A materiális értelemben vett nemzetközi jogi szabályok csak az államot mint a nemzetközi jog alanyát kötik, így ebből következően a belső jog szférájába csak a formális értelemben vett nemzetközi jogi normák kerülhetnek be.^[76] Walz ezzel a felfogásával a dualizmus mérsékelt irányzatának megteremtője. Erre már csak azért is szükség volt, mert a klasszikus dualizmus végső soron a nemzetközi jog vagy a belső jog tagadásához vezet. Joglogikailag ugyanis lehetetlen, hogy egy időben, egymás mellett két jogrendszer létezzen, amikor az egyik egészen más, a másikat kizáró normarendszer.^[77]

[31] A (finomított) dualista gondolkodás – az elmélet logikai ellentmondásai ellenére – mégis igen nagy népszerűsége tett szert, s nem egyszer erősen vitatható, a gyakorlat által vissza nem igazolt tételei ellenére is nagy hatást gyakorolt a nemzetközi jog tudományának és a jogbölcsélet későbbi művelőire is. A legtöbben közülük az ún. „mérsékelt dualizmus” híveiként aposztrofálják magukat.

5. A monista és dualista irányzatok mai relevanciája

[32] Ahogy a fentiek rámutattak, mind a monista, mind a dualista irányzatokat számos bíráló érte az elmélet és a gyakorlat oldaláról egyaránt. Egyik sem tudta hézagmentesen leírni a nemzetközi jog és a belső jogrendszerek egymáshoz való viszonyát. Az alapprobléma abból származik, hogy mindkét, elvileg egymást kizáró érvelés egy ponton kénytelen a másik, vele ellentétes pozícióra támaszkodni.

[33] A felrajzolt eszmetörténeti vázlatból kitűnik, hogy a monizmus-dualizmus vita döntően német, olasz, osztrák és francia szerzők között zajlott.^[78] Az egyébként oly kiváló angolszász szerzők e kérdéskörre jóval kisebb hangsúlyt fektettek, amely gyakorlatiasabb, esetjogi szemléletükre vezethető

vissza. Gerald Fitzmaurice például abbéli meggyőződésének adott hangot, hogy a nemzetközi jog és a belső jog közös alkalmazási területének hiánya – így e két rendszer tényleges összeütközésének kizártsága – folytán az „egész monista-dualista ellentét valószerűtlen, mesterséges és a legkevésbé sem lényeges”.^[79] A maga területén minden jogrendszer a legfőbbnek minősül, így a francia jog Franciaországban, az angol jog pedig Angliában. Ahogy nem lehet a francia jog szupremáciájáról beszélni az angol joggal szemben és *vice versa*, hanem csak két külön jogrendszerről, amelyek a saját területükön belül működnek, ugyanígy a nemzetközi jogot és a belső jogot is külön rendszerekként kell kezelni.^[80] A későbbiekben a hozzá hasonló autoritású Ian Brownlie arra mutatott rá, hogy a nemzetközi jogászok egyre nagyobb számban kívánnak a monizmus-dualizmus dichotómiától szabadulni, arra tekintettel, hogy mindkét teória logikai következményei egyszerűen ellentmondanak annak, ahogy a nemzetközi intézmények és az államon belüli szervek, köztük a bíróságok cselekszenek.^[81] Ezt a vonalat követve más brit jogtudósok is arra az álláspontra helyezkednek, hogy a monizmus-dualizmus vita mára teljesen irrelevánssá vált. A nemzetközi jog szemszögéből csupán annyit lehet leszögezni, hogy egy állam sem hivatkozhat belső jogára annak igazolásául, hogy elmulasztotta valamely nemzetközi kötelezettségét teljesíteni.^[82] A kortárs amerikai szerzők közül például Christopher A. Whytock úgy érvelt, hogy az egész nemzetközi jog – belső jog megkülönböztetés helyett inkább a „közjog” egységes koncepcióját lenne kívánatos kidolgozni és megszilárdítani.^[83]

[34] E vélekedések az angolszász nemzetközi jogászokon kívül is visszhangra találtak. Hermann Mosler például úgy vélte, hogy a dogmatikai ellentmondások fenntartása helyett inkább a nemzetközi jog mint jogrendszer kellően masszív megalapozásához kellene a teoretikus szabadkapacitásokkal hozzájárulni.^[84] A közelmúlt jogirodalmában is találunk hasonló álláspontot: Peter Wismer szerint a monista és dualista elméletek gyengeségei visszavezethetőek arra, hogy nem létezett és most sem létezik megfelelő definíció a nemzetközi jogra mint normarendszerre. Javaslatául egy tulajdonképpen „negatív definíció”, amely szerint a nemzetközi jog olyan szabályok összessége, amelyek nem egyetlen állam jogrendszerére vonatkoztathatóak.^[85] Még szókimondóbb Armin von Bogdandy, aki úgy fogalmaz, hogy a monizmus és a dualizmus tudományos szemszögéből csupán „letűnt idők intellektuális zombijai”, így egész egyszerűen el kell őket temetnünk mint a nemzetközi jog és a belső jog viszonyát magyarázó idejétmúlt doktrínákat. Álláspontja szerint koncepcionálisan új alapokra kell helyezni a két jogrend interakciójának megértését és leírását, s ehhez – pragmatikus megfontolásokból – a jogrendszerek pluralitásának elméletét tartja a legmegfelelőbbnek.^[86] Az elméleti dichotómián való túllépést szorgalmazók táborát gyarapítja Luigi Ferrari-Bravo is, aki szerint ahogy a jelenben, úgy a jövőben sem képzelhető el ésszerűen, hogy a jog világa két, egymásba hatolni nem képes (impermeábilis) cellából fog állni.^[87]

[35] Ezek a nézetek annyiban nem meglepőek, hogy beleillenek a nemzetközi jog modern tudományában uralkodó irányzatba, amit a leginkább így jellemezhetünk: pragmatikus, induktív és nem vevő a nagyívű, elvont elméleti konstrukciókra.^[88] A trend tehát egyfajta eltávolodás az absztrakt elméleti koncepcióktól abba az irányba, amely technikai és gyakorlati szempontból közelít és írja le a dolgok tényleges működését.^[89] A nemzetközi jog tudománya e téren napjainkban inkább apologetikus vonásokat mutat, hiszen eszerint annak megértéséhez, hogy mi is történik a nemzetközi kapcsolatoknak a jog uralma alatt lévő szférájában, semmi sem adekvátabb, mint az állami cselekvés megfigyelése és elemzése.^[90] Sokatmondó, hogy a két legtekintélyesebb nemzetközi jogi tudós társaság, a Nemzetközi Jogi Intézet (*Institut de Droit international*), valamint a Nemzetközi Jogi Társaság (*International Law Association*) e tárgyban legutóbb választott megközelítési módjai is meghaladni látszanak a monizmus-dualizmus megcsontosodott elméleti kategóriáit. A nemzetközi jog és a belső jog interakciójának kurrens kérdéseit fűrészelve mindkét testület a pragmatikus kutatási irányok mellett döntött. Jelesül a nemzetközi jogi eredetű normák belső bíróságok általi alkalmazását és ennek fokozását, a nemzetközi jog belső bírói fórumok általi mind erőteljesebb érvényesítését állították a középpontba.

[36] A Nemzetközi Jogi Intézet 1993-ban elfogadott milánói ajánlásaiban azt veszi sorra, hogy milyen

feltételek mellett biztosítható a leghatékonyabban a nemzetközi jog belső bíróságok általi alkalmazása, s ennek során milyen alapelveket kell figyelembe venniük az államoknak.^[91] A Nemzetközi Jogi Társaság 2011-ben egy munkacsoportot állított fel a „nemzeti bíróságok nemzetközi jog irányába történő fogékonysága erősítésének alapelveiről”,^[92] amely kutatási jelentését 2016-ben tette közzé.^[93] Ez a projekt – amely a jogrendszerek pluralitásából és a nemzetközi jog belső jogrendszerekbe történő mind fokozódó behatolásából indul ki – egyrészt a nemzeti bíróságok gyakorlatát igyekezett feltérképezni a nemzetközi jogi eredetű normák alkalmazásával kapcsolatban, valamint olyan alapelveket fogalmazott meg, amelyeket a nemzetközi jog támaszt a nemzeti bíróságok számára a nemzetközi jog szabályainak alkalmazásakor.^[94] Egyik megközelítés sem elméleti oldalról járja tehát körül a kérdést, mintegy adottnak véve, hogy a klasszikus teoretikus konstrukciók nem alkalmasak többé a két jogrendszer közötti komplex viszonyok leírására. E két mértékadó tudós társaság felfogásából kitűnik, hogy álláspontjuk szerint hozzáadott értékük a gyakorlatorientált, a tényleges jogalkalmazásra fókuszáló magyarázatoknak lehet. A nemzetközi jog hatékony belső jogi alkalmazása ugyanis nem annyira az államok alkotmányos berendezkedésétől (monista vagy dualista modell), hanem sokkal inkább a belső bíróságok szerepének, a nemzetközi jogra való fogékonyságának növelésétől függ, amelynek módzatait szükséges javítani.^[95]

6. A monizmus-dualizmus vitát meghaladni kívánó új elméleti irányzatok és azok háttere

[37] A monista és dualista doktrínák azonban továbbra is fennmaradtak, jóllehet a revideált elméleti iskolák jelenlegi formájukban már nincsenek olyan mértékben távol egymástól, mint megjelenésük idején vagy akár később. Ahogy az egymással szemben álló elméleteknél nem egyszer előfordul, így a nemzetközi jog és a belső jog viszonyát elméleti síkon magyarázó közvetítő irányzatok alakultak ki a XX. század második felében. E tekintetben mindenekelőtt a német jogirodalom emelkedik ki, különösen Karl Josef Partsch,^[96] valamint Walter Rudolf^[97] munkássága. Mindkettőjük kiindulópontja, hogy a hagyományos dualizmus-monizmus szembenállást a gyakorlat oldaláról kívánják feloldani. A tényleges állami gyakorlat ugyanis sem egyiket, sem másikat nem igazolta vissza vegytisztán, hanem egyes vagy átmeneti megoldásokkal találkozatunk az állami praxisban.^[98] Partsch és Rudolf nézetei között legfeljebb annyi a különbség, hogy ha egy képzeletbeli egyenes egyik végére a hagyományos, radikális dualizmust képzeljük, míg a másik végére a radikális monizmust helyezük, akkor Partsch nézetei a hagyományos monizmushoz, míg Rudolf nézetei a hagyományos dualizmushoz állnak jobban közelebb.^[99]

[38] Lényegében egy ilyen közvetítő irányzatnak fogható fel a Günter Krumscheid által megfogalmazott ún. „harmonizációs elmélet” is. Ennek is az a kiindulópontja, hogy sem a klasszikus dualizmus, sem a radikális monizmus nem fogadható el, ugyanis azt az optimumot kell megvalósítani a jogalkotás során, hogy a nemzetközi jog és a belső jog normái ténylegesen is összhangban legyenek egymással. Ha a két jogrend egymással harmóniában, normakonfliktusok nélkül működik egymás mellett, akkor lényegtelené válik az a kérdés, hogy kettőjük viszonyát dualista vagy monista alapon közelítjük-e meg.^[100] Ez jelenik meg végeredményben Benedetto Confortinál is, aki a belső és a külső jogalkotás mint állami cselekvés harmonizációjának fontosságát hangsúlyozza.^[101]

[39] Míg Krumscheid és Conforti a normarendszerek közötti harmonizációt a jogalkotás terén tartotta alapvetőnek (ezzel ugyanis *a priori* kizárható a nemzetközi és a belső jogi normák közötti kollízió), addig Daniel Patrick O’Connell a jogalkalmazás síkján hangsúlyozza a harmonizáció szükségességét. Abból indul ki, hogy mivel a jog az emberek közötti konfliktusok feloldásának szabályrendszere, nem tartalmazhat egymásnak ellentmondó magatartási normákat, azaz szabályainak – harmonikus egészet alkotva – egymással összhangban kell állniuk. Érvelésének lényege: mivel a valóságban lehetetlen kizárni a nemzetközi jog és a belső jog összeütközését, így ezen ideális állapot hiányában a jogalkalmazó szervek számára választási lehetőséget kell biztosítani, hogy eldönthessék: a jog funkciójának megfelelően a nemzetközi jogot vagy a belső jogot alkalmazzák-e az adott ügyben. Ez a harmonizációs teória úgy tekinti, hogy a nemzetközi jog – amely az emberi cselekvést orientáló

magatartásszabályok összessége – a belső jog részét képezi és ekként hozzáférhető, alkalmazható a belső bíróságok számára (normakonfliktus esetén annak feloldása a jogalkalmazó szervek feladata). Elveti a két normarendszer között valamely alá-fölérendeltséget tételező „geometriai” megközelítést, ehelyett a nemzetközi jogot és a belső jogot egymással azonos szintű jogrendnek írja le.^[102]

[40] Végezetül ebbe a sorba illik a francia Charles Rousseau nevével fémjelvezhető felfogás, amely a vita feloldását a nemzetközi jog „koordinációs funkciójában” véli megtalálni. Ez annyit tesz, hogy a nemzetközi jog elsőbbséget élvez a belső joggal szemben, azonban ez nem abszolút: csak saját alkalmazási szféráján belül (az államközi kapcsolatok síkján). A nemzetközi jognak ez a fajta elsőbbsége pedig nem jár a nemzetközi joggal ellentétes belső jogi normák automatikus megsemmisítésével.^[103]

[41] Partsch megjegyzi, hogy egyes dogmatikusok az effajta felülvizsgált tanok hirdetőit „ál-monistáknak” vagy „ál-dualistáknak” nevezik, hiszen olyannyira eltávolodtak az eredeti koncepcióktól, hogy valójában egyik nagy elméleti iskolába sem sorolhatóak.^[104] Jellemző hasonlóságuk, hogy a nemzetközi jog államon belül közvetlen alkalmazása mint gyakorlati tény immár nem képezi az eltérések tárgyát.

[42] A legújabb elméletalkotók markánsan elutasítják a monizmus és dualizmus között immár több évszázada zajló – meddőnek tekintett – vitát, s a nemzetközi jog és a belső jog viszonyrendszerét teljesen új alapokra kívánják helyezni. Így tesz a Lando Kirchmair által a 2010-es években kidolgozott „jogalkotói körök elmélete” (*Theorie des Rechtserzeugerkreises*^[105] – a továbbiakban: TREK), ami abból indul ki, hogy a két jogrend közös nevezőjének (a jogalkotói köröknek) az elemzése elengedhetetlen ahhoz, hogy az eltérő, mégis egymással gyakran átfedésben lévő jogrendszerek közötti normakonfliktusokat kezelni tudjuk. Egyben bírálja a dualizmus modern változataként felfogott jogi pluralizmust^[106] is (->jogi pluralizmus), mivel – noha ez az irányzat napjaink jogi realitásának pontos leírását adja – normatív szempontból nem kellően megalapozott. A TREK lényege – amely a nemzetközi jog és a belső jog egymás közti strukturális viszonyrendszerére fókuszál –, hogy a nemzetközi és a belső jogi szabályok eltérő eredetére, vagyis két különböző jogalkotói körtől való származására tekintettel a kisebb jogalkotói körnek tiszteletben kell tartania a nagyobb jogalkotói kör (a nemzetközi jog) szabályait, anélkül, hogy azokat a belső jog transzformációval vagy adopciónal inkorporálná és ezzel együtt elhelyezné a belső jogszabályi hierarchiában.^[107] A TREK alapján a nemzetközi jogi normák (a szerződések, a szokásjog stb.) a belső jog szintjén is önazonos, vagyis nemzetközi jog marad: a nagyobb jogalkotói kör konszenzusa (->jogalkotás).^[108]

[43] Egyes nagy hatású nemzetközi jogászok a *Sein* világának elméletileg megalapozott magyarázata helyett *de lege ferenda* javaslatokat fogalmaztak meg a *Sollen* igényével. Antonio Cassese 2012-ben publikált posztumusz tanulmányában a nemzetközi és a belső jog kapcsolatának jövőjére tekintve kifejezetten annak kívánalmát fogalmazta meg újfent, amit eredetileg Kelsen is vallott (sőt, tételezett), mégpedig hogy a belső jogszabályok nemzetközi jogba ütközése előbbieik érvénytelenségével járjon.^[110] Ezek közül a globalizáció jelensége az, ami talán a legátfogóbban és legkomplexebben adja vissza az elmúlt néhány évtizedben lejátszódott világgazdasági, világpolitikai és makrotársadalmi változások mennyiségi és minőségi volumenét.^[111] El kell ismerni, hogy sem a monizmus, sem a dualizmus nem képesek eredeti formájukban hitelesen magyarázni a globalizáció folyamatainak sokféleségét.

[45] Az államok tényleges ráhatásának csökkenése a nemzetközi jogi eredetű normák belső jogba történő recepciójára kikezdte a dualista elmélet magyarázó erejét és hitelességét (lásd például az ENSZ Biztonsági Tanácsa ún. kényszerrendszabályokat megállapító határozatainak vagy más nemzetközi szervezetek normatív határozatainak végrehajtását és belső jogi joghatásait). A mai *interdependens* világban a nemzeti jogrendszerek határai nem tapinthatóak ki egyértelműen, hiszen a belső jogrendszerek nem függetlenek többé az őket érő behatásoktól, legyenek azok (nemzetközi) jogi vagy más eredetűek. Felületesen szemlélve a kérdést azt gondolhatnánk, hogy a globalizáció a nemzeti és a nemzetközi szabályozási szintek közötti határok elmosásával egyértelműen a monista

tanok hirdetőinek diadalát hozza. Ez részben tartható is. De nem általánosan.

[46] A monista irányzatok számára az a gyakorlati kihívás, hogy megjelent egy ezzel ellentétes tendencia, egyfajta „új (posztmodern) törzsiség”,^[112] egy új nacionalizmus és protekcionizmus, amely inkább a nemzetközi közösség töredezettségéhez, mintsem az „egyetemes társadalom” (*universal society*) kiépítéséhez járul hozzá. Az egyes régiókhoz tartozó államok közötti különbségek ugyanis épphogy növekednek, és ezek az oly nagy eltérések bizony korlátozzák a monista elméletek valóságot leíró erejét. Számos államban most is igen nehéz lenne kimutatni a belső jogrendszer védőpajzsának olyasféle elporladását, ami könnyedén lehetővé tenné a nemzetközi hatások érvényesülését, így a nemzetközi jog beáramlását és mindennapi alkalmazását. A globalizáció által kiváltott ellenhatásként – az állami szuverenitás újra megerősítésével egyetemben – ezek az államok (például Kuba, Venezuela, Észak-Korea) valójában még erősebben igyekeznek nemzeti karakterüket, kultúrájukat és értékeit védeni. Ez viszont a dualista felfogások helyességét igazolhatja vissza. Annyi bizonyos: a nemzetközi kapcsolatok modern fejlődési tendenciái nem egy irányba mutatnak és nem egyszer ellentmondások.^[113]

[47] A nemzetközi jog és a belső jog elválasztásának meghaladása irányába mutat az a jelenség is, amit „deterritorializációnak” neveznek. Ennek alapja, hogy a monizmus és a dualizmus klasszikus teóriáinak megjelenésekor, a XX. század elején a jog egyes szféráinak szétválasztása a jog területhez kötöttségének (territorialitás) koncepcióján alapult. Mind a nemzeti jogrendszerek, mind a nemzetközi jog kötött térstruktúrában tudták elképzelni működésüket. A XX. század második felétől kezdve ez fokozatosan megváltozott, különösképpen a nemzetközi jog számára vált egyre kevésbé alapvető paraméterré a területiség, szabályainak meghatározott területhez kötöttsége (például a normák címzettjei körében az államok mellett megjelentek szub-nacionális entitások vagy az egyének maguk). Megfigyelhető, hogy a hagyományosnak tekintett térszerkezetét meghaladva a nemzetközi jog egyre inkább „belső jogiasodik”. Közvetlenül jogosít egyéneket, szabályoz államon belüli, az állam és szervei, valamint az egyének közötti életviszonyokat, s több tekintetben átveszi a belső jog szerepét és funkcióit^[114] (például erőteljesebb szubordinatív viszonyok útján, megjelent közvetlenül a belső jogban is kikényszeríthető szankcióalkalmazás például a terrorizmussal gyanúsított személyekkel szemben stb.). A területiálisan továbbra is nagymértékben kötött belső jogrendszerek mellett egyéb normatív rezsimok emelkedtek fel, amelyek esetében ez a földrajzi térszerkezet szintúgy nem meghatározó, mivel – jóllehet az állam területén is érvényesülnek – az állami autoritástól független normatív forrásból származnak és végeredményben nem igazán vesznek tudomást az államok szuverenitás-igényéről.^[115] Ez a jelenség is természetesen szoros összefüggéseket mutat a globalizáció világtrendjével.

[48] Kérdés, hogy mindezen tendenciák hatására mi maradt meg a klasszikus elméleti iskolák között fennálló különbségekből. Többek szerint az egyetlen lényeges eltérést a nemzetközi jog hatásában ragadhatjuk meg azokra a belső jogszabályokra nézve, amelyek nincsenek összhangban a nemzetközi joggal.

[49] A monista tanok mai képviselői – felülvizsgálva az eredeti elméleti premisszákat – főként az államfelelősség szabályaival érvelnek,^[116] miszerint „az állam cselekedetének nemzetközi jogsértővé minősítésében a nemzetközi jog az irányadó. Erre a minősítésre nincs hatással az, ha ugyanazt a cselekedetet a belső jog jogszerűnek minősíti.”^[117] Tulajdonképpen ez az elgondolás tükröződik a Nemzetközi Jogi Bizottság által kidolgozott, az államok jogairól és kötelességeiről szóló 1949. évi nyilatkozattervezet 13. cikkében,^[118] majd később a szerződések jogáról szóló 1969. évi Bécsi Egyezmény – az Állandó Nemzetközi Bíróság joggyakorlatát^[119] kodifikáló – 27. cikkében is.^[120] Az állam ilyenkor fennálló nemzetközi jogi felelősségét tehát a nemzetközi jog belső joggal szembeni primátusaként fogják fel a monista szerzők.^[121]

[50] Ezzel szemben a magukat dualistáknak vallók a formális, központilag elrendelt szankciók hiányára helyezik a fő hangsúlyt. Perdöntőnek tartják, hogy a nemzetközi joggal ellentétes belső jogi normák „visszahívása” az azokat megalkotó államok hatáskörébe tartozik. Még ha a nemzetközi joggal

ellentétes jogalkotásért fenn is áll egy adott állam nemzetközi jogi felelőssége, ez nem eredményezi az érintett belső jogi szabály érvénytelenítését, s egy nemzetközi bírói fórum ítélete is csupán jóvátételt írhat elő a jogsértő állam számára, a nemzetközi jogot sértő belső jogszabály érvényességét mindez nem érinti.^[122]

[51] Összefoglalva megállapítható, hogy az államfelelősség szerepe kulcsfontosságú lehet e vita napjainkban való továbbélésében;^[123] ugyanis mindkét nagy elméleti irányzat számára az államok nemzetközi jogi felelősségéből fakadó következmények szolgálnak muníció gyanánt saját elméleti álláspontjuk igazolására (->az államok nemzetközi jogi felelőssége). Ki kell ugyanakkor emelni, hogy az államok nemzetközi jogi felelősségéről szóló 2001. évi tervezetben foglalt és más nemzetközi jogi dokumentumokban szintén felbukkanó előírás (egy állam sem hivatkozhat belső jogára annak igazolásául, hogy elmulasztotta a nemzetközi jogból fakadó kötelezettségét teljesíteni) okszerűen egyik elméleti konstrukcióból sem következik, avagy független attól, hogy két külön jogrendszert tételezünk (dualizmus) vagy a nemzetközi jog és a belső jogrendszerek egységét valljuk (monizmus). Tény mindenesetre, hogy az állam nemzetközi jogi felelősségének rezsimje és ennek fejlődése új érvanyagot szállíthat – pro és kontra – mindkét nagy elméleti iskola számára (például atekintetben, hogy mit tehet a nemzetközi jog a vele ellentétben álló belső jogszabályokkal, milyen jogkövetkezmények fakadhatnak egy ilyen normakollízióból).

[52] A monista és dualista teóriákat érő új kihívások ellenére valószínűleg soha nem fog egyetemesen elfogadott válasz születni arra a kérdésre, hogy a ->jogrendszer szükségképpen egységes-e vagy a nemzetközi jog és a belső jog két külön normarendszert képez-e. A monizmus-dualizmus vita jövőbeli továbbélése tehát prognosztizálható: egyrészt a benne rejlő intellektuális kihívások miatt (érvelésre és a másik irányzat képviselőinek meggyőzésére sarkall), másrészt pedig az államok pragmatikus és következtelen gyakorlata olyan jelenségekkel szembesíti a nemzetközi jog tudományát, amelyeket az megpróbál valamely teória dogmatikai keretei között elhelyezni.^[124]

7. A nemzetközi jog és a belső jog viszonya a nemzetközi jog szemszögéből

[53] A nemzetközi jog szemszögéből nézve a nemzetközi jog és a belső jog viszonyát egyszerűen le lehet írni: a nemzetközi jog a saját alkalmazási területén belül abszolút elsőbbséget követel magának a belső joggal szemben. Mindez logikus következménye annak a követelménynek, hogy a nemzetközi jog szabályai hatékonyan érvényesülhessenek a belső joggal szemben.^[125] A nemzetközi jog számára a belső jog szabályai eredetileg pusztán tényeknek minősültek, amint azt az Állandó Nemzetközi Bíróság elvi éllel leszögezte az Egyes felső-sziléziai német érdekek ügyében 1926-ban hozott ítéletében.^[126] Technikai értelemben tehát a belső jog szabályai semmiképpen sem normái a nemzetközi jognak. Jóllehet a jogtudományban volt, aki támadta ezt a leegyszerűsítő megközelítést (például Humphrey Waldock vagy Wilfred Jenks),^[127] a szakirodalmi *communis opinio* az Állandó Nemzetközi Bíróság értelmezését követte. Évtizedekkel később már az ENSZ Nemzetközi Bírósága által eldöntött Barcelona Traction ügyben (1970) egy némiképpen módosított definícióval találkozhatunk, amely már nem tükröz ennyire restriktív megközelítést. A Nemzetközi Bíróság így fogalmazott: „a Bíróság tehát [...] nem csak tudomásul veszi a belső jogot, hanem hivatkozik is rá [...] Ennek során azonban a Bíróság nem módosíthatja, még kevésbé sem deformálhatja azokat”.^[128] E két bírósági megállapítás közötti különbség szembeötlő. Tényeket a Bíróság valóban csak tudomásul tud venni. Ugyanakkor amennyiben egy bírói fórum már utal, hivatkozik (*to refer*) belső jogi normákra, akkor azok nem pusztán „tényként” viselkednek a Nemzetközi Bíróság előtt, hanem valamifajta normatív karakterük elismerését is jelenti egyben. Sőt, Fitzmaurice bíró különvéleményében egyenesen úgy fogalmazott, hogy a Bíróság a belső jog szabályait nemzetközi síkon kísérelte meg alkalmazni.^[129] E megközelítés kapcsán megemlíthető az is, hogy a Szerb kölcsönök ügyében (1929) az Állandó Nemzetközi Bíróság saját maga számára előírta, hogy bizonyos körülmények fennállása esetén belső jogot kell alkalmaznia (->nemzetközi bíróságok döntései).^[130]

[54] Noha a Bécsi Egyezmények 27. cikke éppen azt az alapelvet rögzíti, hogy az államok nem

hívhatják fel belső jogukat kibúvóul, ha nem teljesítették nemzetközi szerződéses kötelezettségeiket, feltehető a kérdés: ha a belső jog szabályai pusztán és kizárólag tények a nemzetközi jog szemszögéből, akkor miért van szükség ennek a rögzítésére, hiszen tények más jogi normákkal szemben *per definitionem* nem képesek joghatások kiváltására.^[131] Tartható érvelés, hogy erre a cikkre éppen azért van szükség, mert a nemzetközi jog esetenként bizonyos jogi jelleget tulajdonít(hat) a belső jogi rendelkezéseknek a nemzetközi szintéren is. Léteznek olyan jogtechnikai megoldások is, amikor egy nemzetközi szerződés tulajdonképpen utaló szabályt tartalmaz, s egy jogintézmény tartalmának, pontos jelentésének meghatározását a belső jogra utalja (például az állampolgárság, az állami vezetők immunitása, egyes jogorvoslati-eljárási kérdések – vö. belső jogorvoslatok kimerítése – belső jogba utalása stb.) Ebben az esetben pedig valamely nemzetközi jogi norma tartalma nem függetleníthető egy belső jogi előírás tartalmától, jelentésétől. Sőt, a nemzetközi norma feltételezi bizonyos belső jogi szabályok létezését, hogy az előbbi érdemi tartalommal telhessen meg.^[132] Erre kézenfekvő példát találunk az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága által kidolgozott 2001. évi államfelelősségi tervezet 4. cikk (2) bekezdésében, amely az államnak betudható tettek kapcsán az egyes állami szervek és a közfunkciót ellátó személyek körének meghatározását kifejezetten az államok belső jogára bízza.^[133]

[55] További elvi élű megállapításként az Állandó Nemzetközi Bíróság a nemzetközi jog belső jogi aktusokkal való elsőbbségét szögezte le a Wimbledon-gőzös ügyében (1923),^[134] amikor megállapította, hogy Németországnak a Kieli csatornán mások államok lobogója alatt közlekedő hajók áthaladását megtiltó belső rendelete ellentétes az 1919. évi Versailles-i Szerződésbe foglalt szabad áthaladás jogával. Egy állam által hozott egyoldalú jogi aktus ugyanis nem szegezhető szembe a szerződésben részes más államokkal. Ezt a tételét később minden belső jogszabályra, így az alkotmányra is kiterjesztette a Bíróság, ekképpen: „egy állam nem hivatkozhat egy másik állammal szemben saját alkotmányára abból a célból, hogy a nemzetközi jogból vagy a hatályos szerződésekből reá háruló kötelezettségéből szabaduljon”.^[135] A nemzetközi jog elsőbbségének elve a Georges Pinson ügyben (1938) eljáró francia-mexikói választott bíróság ítéletében különösen tisztán jutott kifejezésre: „tagadhatatlan és nem is tagadott, hogy a nemzetközi jog a belső jog felett áll”.^[136]

[56] A tételes jogban a fenti doktrína fogalmazódott meg az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága által 1949-ben kidolgozott, az államok jogairól és kötelezettségeiről szóló Nyilatkozat tervezetének 13. cikkében is. Eszerint

minden állam jóhiszeműen köteles a szerződésekből és a nemzetközi jog más forrásaiból eredő kötelezettségeit teljesíteni, és az ilyen kötelezettségek nem teljesítése esetében saját alkotmányára vagy jogszabályaira nem hivatkozhat.^[137]

[57] Az 1969. évi és 1986. évi Bécsi Egyezmények 27. cikke is ezt a nemzetközi bírói gyakorlatban jól kikristályosodott tételt kodifikálta. Ez tulajdonképpen a *pacta sunt servanda* alapelvének (26. cikk) egy konkrét megnyilvánulási formája. A 27. cikk szövegezése egyértelművé teszi, hogy nemzetközi síkon a nemzetközi jog magasabb rendű és ez a szupremácia a belső jog bármely szabályával szemben is érvényesül, függetlenül attól, hogy a norma hol helyezkedik el a belső jogforrási hierarchiában. Ez persze nem jelenti azt, hogy a nemzetközi jogba ütköző belső jogszabályi rendelkezés *ipso facto* semmis a belső jog szférájában. Mivel a 27. cikk megfogalmazása azt tiltja, hogy az államok „hivatkozzanak” egy ilyen belső jogi szabályra (tehát más jogkövetkezményt ahhoz nem csatol), így az csupán nem alkalmazható, de az államon belüli jog síkján továbbra is érvényes. A nemzetközi jog tehát alkalmazási elsőbbséggel bír, nem többel.^[138]

[58] A Bécsi Egyezmények egy másik rendelkezése is jól illusztrálja a belső jog kvázi irrelevanciáját a nemzetközi jog számára. Ha a szerződéskötési eljárás során valamelyik fél a saját belső jogával ellentétesen jár el, ez a nemzetközi jogot „hidegen hagyja”, s ehhez csupán kivételesen kapcsolódhat nemzetközi jogi joghatás. Ez a kivétel a szerződések megtámadhatóságának az az oka, mikor valamely

szerződő fél a szerződéskötésre vonatkozó belső eljárási szabályok megsértésére hivatkozik. Az erről szóló 46. cikk kodifikációs megoldása azonban árulkodó: a rendelkezés negatív megfogalmazása annak egyértelmű jele, hogy egy nemzetközi szerződésnek az állam szerződéskötésre vonatkozó belső jogi előírása megsértésére hivatkozással történő megtámadása (érvénytelenítése) egy szűk körben érvényesülő, nagyon megszorítóan értelmezett kivétel a főszabály alól.^[139] Az esetek nagy többségében tehát a nemzetközi szerződésekkel kapcsolatos belső eljárási szabályokkal ellentétesen megkötött szerződés kötelező az adott államra nézve.^[140]

[59] Ezt a belső jogot félretevő megközelítést teszi magáévá az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottság államfelelősségről szóló – szokásjogot tükröző – 2001. évi tervezetének 3. cikke (a nemzetközi jog határozza meg azt, hogy mi minősül a nemzetközi jogot sértő magatartásnak, azaz valamely állami tevékenység, aktus minősítése független a belső jogtól), valamint a közhatalmat gyakorló állami szervek részét nem képező egyének (magánszemélyek) tetteiért való felelősséget rögzítő cikkek (például 10. cikk – felelősség a felkelő csoportok aktusaiért; 11. cikk – felelősség magánszemélyek cselekedeteiért, ha az állam a megelőzéshez szükséges ellenőrzést vagy felügyeletet elmulasztotta teljesíteni).^[141] A fentiek alapján leszűrhető az a megállapítás, hogy a nemzetközi jog számára nem teljesen és nem mindig indifferensek a főszabály szerint „tényként” kezelt belső jogi normák.

[60] Legszélsőségesebb esetben a nemzetközi jog belső joggal szembeni elsőbbsége akár a vele ellentétes belső jogi norma semmissé nyilvánításához is vezethet. Így történt a Jeruzsálem – benne a megszállt keleti városrésszel – státuszának megváltoztatása tárgyában elfogadott izraeli belső jogszabállyal, amelynek nemzetközi jog szerinti semmisségét az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1980. augusztus 20-án hozott határozata deklarálta.^[142] Másik példát szolgáltat erre az extrém szankcióra az ENSZ Biztonsági Tanácsának egy 1984. augusztusi határozata, amely a Dél-Afrikai Köztársaság akkortájt elfogadott új alkotmányát nyilvánította semmissé, mert alkotmányi rangra emelte az apartheid társadalmi-politikai berendezkedését.^[143] Hasonló elméleti-logikai alapon egyes szerzők úgy érvelnek, hogy a *ius cogens* normák ugyanezt eredményezhetik, vagyis azok nem csupán a velük ellentétes nemzetközi szerződés semmisségét vagy – ha időben korábbiak – megszűnését okozzák,^[144] hanem erre a sorsra jutnak a *ius cogens* erejű szabályokba ütköző belső jogi rendelkezések is. Erre a semmissé nyilvánításra találunk már példát az Emberi Jogok Amerikai-közi Bíróságának joggyakorlatában az ún. abszolút emberi jogokkal ellentétes belső jogszabályokkal szemben, az Európai Unió Bírósága pedig a kiadatási szerződések végrehajtására alkotott belső jogi aktusokkal szemben érvényesítette ezt.^[145]

[61] Mindezek alapján megfogalmazható az a megállapítás, hogy az Állandó Nemzetközi Bíróság ítélezése a két jogrendszert szigorúan elszeparáló dualista felfogást tette magáévá, amely alapálláson jogutódja, az ENSZ Nemzetközi Bírósága sem változtatott lényegében.^[146] Ennek esszenciája tehát, hogy a belső jog szabályait nem normatív karakterrel bíró, nemzetközi síkon joghatás kiváltására alkalmas instrumentumokként kezelik (*quaestio iuris*), hanem az állami cselekvés, magatartás egyik tényszerű megnyilvánulási formájaként (*quaestio facti*).^[147] A nemzetközi jog tételes jogi rendelkezéseiből is ugyanez a dualista – jóllehet kivételt ismerő –, valamint a belső jog irrelevanciáját hangsúlyozó megoldás körvonalazódik. Nemzetközi jogi megközelítésben tehát jóval egyszerűbb és tisztább kép rajzolódik ki a viszonyrendszert illetően, mintha a vizsgálat a belső jog felől, annak logikáját követve zajlik.

8. A nemzetközi jogi normák államon belüli érvényesülését biztosító jogtechnikai megoldások

[62] A szerződések jogáról szóló Bécsi Egyezményekben kifejezésre jutó *pacta sunt servanda* nemzetközi jogi alapelve nem csupán a nemzetközi szerződés felekre jogilag kötelező erejét foglalja magában, hanem a vállalt nemzetközi jogi kötelezettségek jóhiszemű teljesítésének parancsát is.^[148] Kétségtelen, hogy e gránitszilárdságú nemzetközi jogi princípium a nemzetközi jog többi forrására is alkalmazandó. Kérdés, hogy ez az államközi kapcsolatok szintjén érvényesülő előírás extrapolálható-e

a nemzetközi jog belső jogon belüli alkalmazására is.^[149] Több szerző^[150] azon az állásponton van – amit e sorok írója is oszt –, hogy a *pacta sunt servanda* alapnormája természetesen ebben a relációban is az államra ró bizonyos minimumkövetelményeket. Az az elvárás, hogy az államoknak összhangba kell hozniuk belső jogukat a nemzetközi jogból fakadó kötelezettségekkel, már az Állandó Nemzetközi Bíróság joggyakorlatában is megjelent.^[151]

[63] A nemzetközi jog és a belső jog közötti összhang megteremtésének mikéntje azonban minden állam szuverén döntése, vagyis az államok szabadon választhatják meg azt a jogtechnikát, amely alkalmazásával – nyitottabb vagy kevésbé nyitott módon – a nemzetközi jogi eredetű normák bekerülnek az államon belüli jog szférájába és *in foro domestico* érvényesülnek.^[152] A nemzetközi jog e tekintetben közömbös, mindaddig, amíg a belső jog nemzetközi joggal való összhangja biztosított.^[153] Jóllehet a nemzetközi jog belső jogba történő befogadásának technikája, ennek megválasztása az államok belső joghatóságába tartozik, az államok alkotmányainak az államszervezetet konstituáló rendelkezései a nemzetközi jogi normák megalkotását (például szerződéskötés) vagy belső alkalmazásukat illetően leginkább a törvényhozó és a végrehajtó hatalom közötti együttműködés és hatáskörmegosztás kérdéseire koncentrálnak. Az alkalmazott jogtechnika (adopció vagy transzformáció) gyakran nem világlik ki az alkotmányokból (->alkotmány), s ennek elvi élű meghatározása az alacsonyabb szintű jogszabályokra, jobb híján a bíróságokra, vagy a nemzetközi jog tudományára marad.^[154] Egy állam úgy is határozhat, hogy erre nézve nem alakít ki általános eljárásrendet, ha egyébként belső joga nem kerül összeütközésbe vállalt nemzetközi jogi kötelezettségeivel. Gyakorlati megfontolásokból mindazonáltal a belső jogrendszerek az esetek nagy részében így vagy úgy rendelkeznek ilyen eljárásrendről (->a nemzetközi jog és a magyar jog viszonya [alkotmányjog])^[155]

[64] A monista és a dualista elméletek két, gyökeresen eltérő technika alkalmazása révén képzelik el a nemzetközi jog normáinak államon belüli érvényesülését. Ez az adopció és a transzformáció. Előjáróban le kell szögezni, hogy a két nagy elméleti irányzathoz köthető, annak logikájából következő jogtechnikák nem azonosíthatók magukkal a teóriákkal. Ebbe a hibába többen beleesnek, amikor kizárólag az egyik vagy másik jogtechnika működésével kapcsolatos (részlet)kérdéseket tárgyalnak, s azokat, valamint a levont következtetéseket leegyszerűsítően egyesén a dualizmussal vagy a monizmussal azonosítják.^[156] Holott az utóbbiak a két nagy jogrendszer egymáshoz való viszonyának átfogó, absztrakt magyarázó keretei. Ezt a választóvonalat akkor is élesen meg kell húzni, ha a gyakorlatban a transzformáció a dualizmusra, míg az adopció a monizmusra rímel. Helytelen tehát az a megközelítés, amely a nemzetközi jog államon belüli jogba történő bekerülésének és alkalmazásának jogtechnikai szabályaiból következtet egy elméleti kérdésre, tudniillik arra, hogy milyen a két jogrendszer egymáshoz való viszonya.^[157] Hozzá kell tenni, hogy a nemzetközi jognak az állam egyoldalúan alkotott (belső) jogával szemben prioritást biztosító jogrendszerekben a nemzetközi jog és a belső jog viszonya nem is annyira jogelméleti, mintsem jogtechnikai probléma: adopcióval vagy transzformációval épüljenek-e be a vállalt nemzetközi jogi kötelezettségek a belső jog szövetébe. Mindkét módszer alkalmas a nemzetközi kötelezettségek államon belüli érvényesülésének biztosítására (az állami gyakorlatban az ún. vegyes berendezkedések is szép számmal megtalálhatóak);^[158] a kettő közötti választás nem jelent értékek közötti választást. Egy állam nemzetközi hitelességét és tekintélyét nem az alkalmazott jogtechnikák közötti választás, hanem a nemzetközi szinten tanúsított magatartása, a nemzetközi kötelezettségvállalások és kezdeményezések komolysága és következetessége határozza meg.^[159]

[65] A fogalomhasználat tekintetében megjegyzendő, hogy az adopció és a transzformáció jogtechnikáit összefoglalva gyakorta illetik az „inkorporáció” kifejezéssel. Ez tehát egy általánosabb, mindkettőt magában foglaló kategória.^[160] Az inkorporáció szakkifejezését a szócikk is ebben a gyűjtőfogalmi értelemben használja. Nem egyszer összemosódik, így fontos megkülönböztetni az „implementáció” (a nemzetközi jogi norma belső jogban történő tényleges végrehajtása) fogalmát az adopció és a transzformáció módszereitől (utóbbiak más kérdésre adnak választ, mint az implementáció).

8.1. A monista-adopciós rendszer

[66] A jogrendszer egységének elvére épülő monista elméletekben a nemzetközi jog érvényesen létrejött szabályai megszületésük pillanatában az állam jogrendszerének részévé válnak, és automatikusan megfelelnek az állami jogrendszer valamely forrásának (adopció).^[161] Ez az állam részéről semmilyen jogalkotási intézkedést nem igényel: kötelező hatályuk állam által elismerésével e nemzetközi normák *ab ovo* a belső jog részei, s alkalmasak belső joghatások kiváltására – anélkül, hogy nemzetközi jogi mivoltuk megváltozna. Ez esetben a nemzetközi jog szabályainak az állami jogrendszerbe való beépítését gyakran egy általános – a belső jogot a nemzetközi jog irányába kinyitó, egyfajta „hídverő” – alkotmányos szabály végzi el.

[67] A nemzetközi jog általánosságban történő átvétele (adoptálása) azonban nem jelenti azt, hogy a belső jogba automatikusan beépülő nemzetközi normák minden további nélkül alkalmazhatóvá is válnának. Sajátosságainak köszönhetően e normák egy része eleve nem alkalmazható az államon belüli szférában, mert kizárólag nemzetközi szinten előforduló viszonyokat szabályoznak (például a *res communis omnium usus* területekre vonatkozó nemzetközi rezsimek). Ezeknek a nemzetközi szabályoknak az államon belüli alkalmazása fogalmilag lehetetlen, így a végrehajtásukat lehetővé tevő szabályozás is felesleges.^[162]

[68] Másfelől az államon belül alkalmazható szabályokat kétfelé oszthatjuk: egy részük a normatartalom homályossága vagy pontatlansága okán kiegészítő belső jogalkotást igényel, míg egy másik részük ennek hiányában is alkalmazható. Ez a sajátosság vezetett az „önvégrehajtó” (*self-executing*)^[163] és a „nem önvégrehajtó”, azaz benne rejlő tulajdonságai miatt közvetlenül nem alkalmazható (*non self-executing*) nemzetközi szerződések megkülönböztetéséhez^[164] (persze az is előfordul, hogy egy szerződés mindkét féle normát tartalmaz).^[165] Valamely szerződés *self-executing* jellegére annak a következő ismérveiből következtethetünk: a szerződő államok belső joga nem zárja ki a közvetlen végrehajtás (alkalmazás) lehetőségét, a szerződés címzettjei konkrétan meghatározott jogalanyok, továbbá a szerződéses rendelkezés(ek) tartalma pontosan meghatározott, egyértelmű és feltétel nélküli.^[166]

8.2. A dualista-transzformációs rendszer

[69] A nemzetközi jogot és a belső jogot két független jogrendszerként ábrázoló dualista elméletek szerinta nemzetközi jog szabályai alapesetben semmilyen hatást nem képesek kifejteni az állam belső jogában. A nemzetközi jog szabályai ezért csak akkor érvényesülhetnek a belső jogban, ha azokat az állam külön jogalkotási aktus révén beépíti, befogadja saját belső jogába (transzformáció).^[167] Ez az aktus elengedhetetlen a nemzetközi jog államon belüli alkalmazásához, még akkor is, ha olykor puszta formalitásnak minősül. A transzformáció eredményeként az eredetileg csak az államot kötelező nemzetközi norma az államon belül is alkalmazhatóvá válik.

[70] A transzformáció mibenlétét Anzilotti fejtette ki részletesen, kijelentve, hogy az állam befogadó nyilatkozata szükséges ahhoz, hogy valamely nemzetközi jogi szabály az államon belüli jog szférájában érvényesülhessen (repció). A transzformáció azonban nem egyszerűen beépíti, hanem a belső jog követelményeinek megfelelően át is alakítja (transzformálja) a nemzetközi jogi szabályt: megváltoztatja annak címzettjeit, forrását és szabályozási struktúráját.^[168] A transzformált norma címzettjei többé már nem az államok, hanem a belső jog alanyai, forrása már nem a nemzetközi jog, hanem a belső jog, továbbá szabályozási jellegét tekintve már nem koordinatív, hanem szubordinatív. Egyes szerzők megkülönböztetik a generális és a speciális transzformációt.^[169] Generális transzformációról beszélünk akkor, ha az állam a nemzetközi jog szabályainak egy nagyobb csoportját a konkrét normák felsorolása nélkül, általánosságban építi be saját jogrendszerébe (például az alkotmányban elhelyezett általános klauzula vagy utaló szabály nyomán). A speciális transzformáció ezzel szemben egy konkrét, világos tartalommal rendelkező nemzetközi norma belső joggá tételét, tipikusan a nemzetközi szerződések külön-külön jogszabályi köntösbe öltöztetésével történő becikkelyezését és kihirdetését jelenti. A belső jogi megjelenítést

illetően az adopciónal ellentétben a transzformáció bevezetése és alkalmazása nem igényel *expressis verbis* alkotmányos szabályozást, következésképpen ez a jogtechnika az alaptörvény „hallgatása” vagy íratlan alkotmány fennállása esetén is igénybe vehető.

9. JEGYZETEK

- [1] Vö. SÜLYOK Gábor: „A nemzetközi jog és a belső jog viszonya: a fontosabb elméletek és a hazai gyakorlat” *Leviatán* 2005, 65–66.
- [2] Ezt a felosztást lásd például SZILÁGYI Péter: *Jogi alaptan*, Budapest, Osiris, 1998, 320–330.
- [3] Lásd például angolul: *domestic law, municipal law* vagy franciául: *droit interne, droit municipal*.
- [4] SÜLYOK (1. j.) 66; MOLNÁR Tamás – SÜLYOK Gábor – JAKAB András: „7. § [Nemzetközi jog és belső jog; jogalkotási törvény]” in JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja I.*, Budapest, Századvég, ²2009, 359, 9. msz. – SÜLYOK Gábor kommentárja. Az uralkodó jogtudományi álláspont szerint a szupranacionális jogrendszernek minősülő EU-jog olyannyira eloldódott az általános nemzetközi jogtól, hogy az több tekintetben is a fentiekben meghatározott „belső jog” fogalma alá vonható inkább. Lásd például Achilles SKORDAS: „Supranational Law” in Rüdiger WOLFRUM (szerk.): *The Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Oxford, Oxford University Press, 2008; Armin VON BOGDANDY – Maja SMRKOLJ: „European Community and Union Law and International Law” in WOLFRUM *uo.*, 1. msz.
- [5] Vö. SÜLYOK (1. j.) 66.
- [6] Karl Josef PARTSCH: „International law and municipal law” in Rudolf BERNHARDT (szerk.): *Encyclopaedia of Public International Law II*, Amsterdam et al., Elsevier, 1995, 1183; Pierre-Marie DUPUY: „International Law and Domestic (Municipal) Law” in WOLFRUM (4. j.) 1. msz.
- [7] Lásd például NAGY Károly: „A nemzetközi jog jogrendszerbeli helyének és tagozódásának néhány kérdése a jog általános fogalmának tükrében” *Jogtudományi Közlöny* 1972, 39.
- [8] Janne E. NIJMAN – André NOLLKAEMPER: „Introduction” in Janne E. NIJMAN – André NOLLKAEMPER (szerk.): *New Perspectives on the Divide between National and International Law*, Oxford, Oxford University Press, 2007, 6–7.
- [9] SÜLYOK (1. j.) 78.
- [10] PARTSCH (6. j.) 1183–1184, DUPUY (6. j.) 2. msz. A dualizmus kialakulásában szerepet játszó egyéb faktorokról lásd Luigi FERRARI-BRAVO: „International and Municipal Law: The Complementarity of Legal Systems” in Ronald St. J. MACDONALD – Douglas M. JOHNSTON (szerk.): *The Structure and Process of International Law: Essays in Legal Philosophy Doctrine and Theory*, Hague–Boston–Lancaster, Martinus Nijhof, 1983, 728–729.
- [11] NIJMAN–NOLLKAEMPER (8. j.) 9.
- [12] Andrzej WASILKOWSKI: „Monism and Dualism at Present” in Jerzy MAKARCZYK (szerk.): *Theory of International Law at the Threshold of the 21st Century, Essays in honour of Krzysztof Skubiszewski*,

Hague–London–Boston, Kluwer Law International, 1996, 323.

- [13] Hugo GROTIUS: *A háború és béke jogáról*, Budapest, Pallas Stúdió – Attraktor, 1999; Immanuel KANT: *De la paix perpétuelle: essai philosophique*, Paris, Vrin, 1795.
- [14] Arthur NUSSBAUM: *A Concise History of the Law of the Nations*, New York, Macmillan, 1947, 86.
- [15] Georg Wilhelm Friedrich HEGEL: *A jogfilozófia alapvonalai vagy a természetjog és az államtudomány vázlatja*, Budapest, Akadémiai, 1971, különösen 350–355.
- [16] Johann Jacob MOSER: *Compedium iuris publici moderni Regni germanici, oder Grund-Riß des heutigen Staats-verfassung des Deutschen reichs*, Tübingen, J. G. Cotta, ²1735.
- [17] Lásd BODNÁR László: *A nemzetközi szerződések és az állam*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987, 15; NAGY Károly: *Nemzetközi jog*, Budapest, Püski, 1999, 31; SÜLYÖK (1. j.) 76; MOLNÁR–SÜLYÖK–JAKAB (4. j.) 362–363, 19. msz. – SÜLYÖK Gábor kommentárja. A külföldi szakirodalomban e szerzőket említi például Antonio CASSESE: *International Law*, Oxford, Oxford University Press, ²2005, 213; Julie CASSIDY: „The Problematic Relationship between Customary International Law and the Domestic Courts” *Journal of Applied Law and Policy* 2009, 124.
- [18] Philipp ZORN: „Die Deutschen Staatsverträge” *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft* 1880, 1–39. Idézi BODNÁR (17. j.) 15.
- [19] Idézi NAGY (17. j.) 31.
- [20] Vö. BODNÁR (17. j.) 16. Ugyanő a következő munkákat említi a fenti szerzők nézeteinek összefoglalásáról: Georg JELLINEK: *Allgemeine Staatslehre*, Berlin, 1911, 377; Franz VON LISZT: *Das Völkerrecht*, Berlin, 1925, 14.
- [21] Vö. SÜLYÖK (1. j.) 76. A Jellinek-féle önkorlátozás elméletéről a magyar szakirodalomban bővebben lásd például NAGY Boldizsár: „Az abszolútum vágyáról és a tünékeny szuverenitásról” in GOMBÁR Csaba (szerk.): *A szuverenitás káprázata*, Budapest, Korridor Politikai Kutatások Központja, 1996, 227–261.
- [22] Andre DECENCIÈRE-FERRANDIÈRE: „Considérations sur le droit international dans ses rapports avec le droit de l’Etat” *Revue générale de droit international public* 1933, 45–70. Rámutat például Jean COMBACAU – Serge SUR: *Droit international public*, Paris, Montchrestien, ⁷2006, 181; Placide M. MABAKA: „L’incorporation de la Convention européenne des droits de l’homme dans l’ordre juridique britannique” *Revue trimestrielle des droits de l’homme* 2000/1, 12; Claude EMANUELLI: „L’application des traités internationaux et des règles dérivées dans les pays de droit civil et de common law” *Revue générale de droit* 2007, 272. A magyar szakirodalomban: BODNÁR (17. j.) 16.
- [23] Vö. BOKORNÉ SZEGŐ Hanna: *Nemzetközi jog*, Budapest, Aula, ⁶2006, 49.
- [24] CASSIDY (17. j.) 124.
- [25] PARTSCH (6. j.) 1185; DUPUY (6. j.) 12. msz.
- [26] Lando KIRCHMAIR: „A jogalkotói körök elmélete: A monizmus-dualizmus-pluralizmus vita új alapokra helyezve” *Jogtudományi Közlöny* 2016, 385, 7. lj.; Lando KIRCHMAIR: „The »Janus Face« of the Court of Justice of the European Union: A Theoretical Appraisal of the EU Legal Order’s Relationship with International and Member State Law” *Goettingen Journal of International Law* 2012, 681.
- [27] PARTSCH (6. j.) 1185; DUPUY (6. j.) 12. msz. A magyar jogirodalomban hasonlóképpen kiemeli ezt például BODNÁR (17. j.) 16; SÜLYÖK (1. j.) 77; MOLNÁR–SÜLYÖK–JAKAB (4. j.) 362–363, 19. msz. – SÜLYÖK Gábor kommentárja, továbbá számos hazai nemzetközi jogi tankönyv is emlékeztet ezen elmélet meghaladottságára. Lásd BOKORNÉ (23. j.) 49; BRUHÁCS János: *Nemzetközi jog I. Általános rész*, Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2008, 168; KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog*, Budapest, Osiris, ²2011, 61. Rámutatva arra, hogy e tan történelmileg is diszkreditálódott: a bolsevik Oroszország ezen az alapon is megpróbált kibújni a cári hatalom által vállalt egyes kötelezettségek alól.

- [28] GAJZÁGÓ László: *A nemzetközi jog eredete, annak római és keresztény összefüggései, különösen a spanyol nemzetközi jogi iskola*, Budapest, Stephaneum Nyomda, 1942, 11.
- [29] SULYOK (1. j.) 79.
- [30] A kelsen elméletéről a kortárs jogtudós szemével lásd Adolf MERKL: „Hans Kelsens System einer reinen Rechtstheorie” *Archiv des öffentlichen Rechts* 1921, 171–201. Kelsen nemzetközi jogi elméletének legújabb újraértékelését, a *Tiszta jogtan* című mű monografikus szintű védelembe vételét lásd Jörg KAMMERHOFER: *Uncertainty in International Law, A Kelsenian perspective*, London – New York, Routledge, 2011.
- [31] Hans KELSEN: „Les rapports de système entre le droit international et le droit interne” *R.C.A.D.I.* 1926, IV, vol. 14, 313, 49. pont: „*L'égale valeur théorique des deux hypothèses*”.
- [32] KELSEN (31. j.) 313, 49. pont. Szintén rámutat CASSESE (17. j.) 216; COMBACAU–SUR (22. j.) 183; Jörg KAMMERHOFER: „Introduction: The Limited Relevance of Monism and Pluralism” in Marko NOVAKOVIĆ (szerk.): *Basic concepts of public international law: monism and dualism*, Belgrade, University of Belgrade, Institute of Comparative Law and Institute of International Politics and Economics, 2013, 17–18. A magyar szerzők közül BODNÁR (17. j.) 19; JAKAB András: „Ismeretelmélet és politika Kelsen nemzetközi jogi tanaiban” *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny* 2005/2, 16–17.
- [33] JAKAB András: „Ismeretelmélet és politika Kelsen nemzetközi jogi tanaiban” *Világosság* 2005/11, 79–80.
- [34] Hans KELSEN: *Tiszta jogtan*, ford. BIBÓ István, Budapest, ELTE Bibó István Szakkollégium, 1988, 71. Ennek az argumentációnak az összefoglalását lásd például Franklin DEHOUSSE – Jean-Sébastien JAMART: *Les rapports entre les ordres juridiques*, Liège, Éditions juridiques de l'Université de Liège, 2000, 9, magyarul SULYOK (1. j.) 79.
- [35] KELSEN (34. j.) 80–81.
- [36] Erről bővebben, kritikai élel lásd JAKAB András: „A joglépcsőelmélet problémái” in SZABÓ Miklós (szerk.): *Regula Iuris. Szabály és/vagy norma a jogelméletben*, Miskolc, Bíbor, 2004, 215–248.
- [37] Hans KELSEN: *Principles of International Law*, New York, Rinehart, 1956, 94. A magyar szakirodalomban idézi BODNÁR (17. j.) 19.
- [38] Lásd még például PARTSCH (6. j.) 1185; DEHOUSSE–JAMART (34. j.) 12; DUPUY (6. j.) 13. msz. A magyar szakirodalomban BODNÁR (17. j.) 19, 20; SULYOK (1. j.) 79.
- [39] KELSEN (31. j.) 316, 50. pont; KELSEN (34. j.) 81; szintén kiemeli ezt a kelsen tételt PARTSCH (6. j.) 1185.
- [40] Például KELSEN (34. j.) 81.
- [41] Georges SCELLE: *Précis de droit des gens. Principes et systématiques*, Paris, 1932. Scelle munkásságának különszámot szentelt a *European Journal of International Law* nyitószáma (1990/1.).
- [42] Léon DUGUIT: *Traité de droit constitutionnel*, Paris, Cujas, 1921. Duguit munkásságáról részletesebben lásd a 2009. évi Bordeaux-i konferencia előadásait kötetbe formáló munkát: Fabrice MELLERAY (szerk.): *Autour de Léon Duguit (Colloque Commémoratif du 150e anniversaire de la naissance du doyen Léon Duguit, Bordeaux, 29–30 mai 2009)*, Bruxelles, Bruylant, 2011.
- [43] Az összegzés alapja Hubert THIERRY: „The Thought of Georges Scelle” *European Journal of International Law* 1990, 200; Marti KOSKENNIEMI: *The Gentle Civilizer of Nations. The Rise and Fall of International Law 1870–1960*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, 331–332. Magyarul összefoglalja SULYOK (1. j.) 80.
- [44] SCELLE (41. j.) 356. Idézi BODNÁR (17. j.) 20.
- [45] Scellenek a *dédoublement fonctionnel* konstrukcióját kifejítő műveinek teljes spektrumát adja

Antonio CASSESE: „Remarks on Scelle's Theory of »Role Splitting« (*dedoublement fonctionnel*) in International Law” *European Journal of International Law* 1990, 210. 1. j.

[46] FERRARI-BRAVO (10. j.) 730; CASSESE (17. j.) 211–213.

[47] Hersch LAUTERPACHT: *International Law and Human Rights*, London, Stevens & Sons, 1950. Idézi Ian BROWNLIE: *Principles of Public International Law*, Oxford, Oxford University Press, ⁶2003, 32.

[48] BROWNLIE (47. j.) 32; Malcom N. SHAW: *Nemzetközi jog*, Budapest, CompLex, 2008, 131.

[49] BODNÁR (17. j.) 19.

[50] Alfred VERDROSS: *Völkerrecht*, Wien, Springer, ²1950, 61–62.

[51] Verdross munkásságáról lásd például a *European Journal of International Law* 1995/1. tematikus számában, a „European Tradition in International Law” sorozat részeként megjelent cikkeket. A magyar szakirodalomban lásd például BODNÁR (17. j.) 20; SÜLYÖK (1. j.) 81; MOLNÁR–SÜLYÖK–JAKAB (4. j.) 394, 25. msz. – SÜLYÖK Gábor kommentárja.

[52] PARTSCH (6. j.) 1187; Bruno SIMMA: „The Contribution of Alfred Verdross to the Theory of International Law” *European Journal of International Law* 1995, 43–47; DUPUY (6. j.) 17. msz.; magyarul SÜLYÖK (1. j.) 81.

[53] Vö. BODNÁR (17. j.) 20.

[54] Georg DAHM: *Völkerrecht*, Stuttgart, W. Kohlhammer, 1958, 53, 55. A magyar szakirodalomban idézi BODNÁR (17. j.) 20.

[55] Josef L. KUNZ: *Völkerrechtswissenschaft und reine Rechtslehre*, Leipzig–Wien, Franz Deuticke, 1923, 75–83.

[56] Paul GUGGENHEIM: *Traité de droit international public*, Genève, Librairie de l'Université, Georg & Cie, 1953, 21.

[57] BODNÁR (17. j.) 19–20; SÜLYÖK (1. j.) 81.

[58] Walter Rudolf álláspontját összefoglalja PARTSCH (6. j.) 1186; DUPUY (6. j.) 18. msz.

[59] BODNÁR (17. j.) 20.

[60] Vö. PARTSCH (6. j.) 1184; DUPUY (6. j.) 4. msz.

[61] KIRCHMAIR (26. j.) 385.

[62] Heinrich TRIEPEL: *Völkerrecht und Landesrecht*, Leipzig, C. L. Hirschfeld, 1899, 111. A magyar szakirodalomban idézi BODNÁR (17. j.) 16.

[63] TRIEPEL (62. j.) 111. „*Völkerrecht und Landesrecht sind nicht nur verscheidene Rechtsteile, sondern auch verscheidene Rechtsordnungen [...]. Sie sind zwei Kreise, die sich höchstens berühren, niemals schneiden.*”

[64] TRIEPEL (62. j.) 118. Magyarul idézi BODNÁR (17. j.) 16–17.

[65] PARTSCH (6. j.) 1184; DUPUY (6. j.) 5. msz.

[66] Vö. SÜLYÖK (1. j.) 77.

[67] Hasonlóképpen, a magánszemélyek erősödő nemzetközi jogalanyiségának a dualista tanokat erodáló hatásáról lásd DEHOUSSE–JAMART (34. j.) 9.

[68] BODNÁR (17. j.) 17.

[69] „*La construction dualiste implique la négation de la nature juridique du droit international.*” Ennek a fenti gondolatmenetnek a forrása KELSEN (31. j.) 276–277. Bírálatait azonban már korábban is megfogalmazta, lásd Hans KELSEN: *Hauptprobleme des Staatsrechtslehre*, Tübingen, 1911. és *Das*

Problem des Souveränität und die Theorie des Völkerrechts, Tübingen, 1920.

[70] DEHOUSSE-JAMART (34. j.) 9. A legújabb szakirodalomban a magát is dualistaként aposztrofáló Gaetano Arangio-Ruiz is számba veszi a klasszikus dualista felfogás fogyatékosait, lásd Gaetano ARANGIO-RUIZ: „International Law and Interindividual Law” in NIJMAN–NOLLKAEMPER (8. j.) 22–43.

[71] Dioniso ANZILOTTI: „Teoria generale della responsabilità dello Stato nel diritto internazionale” in Dioniso ANZILOTTI: *Scritti di diritto internazionale pubblico*, Padua, Cedam, 1956; Dioniso ANZILOTTI: „Il diritto internazionale nei guidizi interni” in ANZILOTTI uo.; Dioniso ANZILOTTI: *Corso di diritto internazionale. Vol. I: Introduzione e teorie generali*, Padova, Cedam, 1955, 49–63. Jóllehet ez a Tomaso Perassi által gondozott mű az 1928-as első kiadás poszthumusz reprintje, az antikváriumokban jóval könnyebben hozzáférhető az 1928-as nyomathoz képest, s Anzilotti több külföldi méltatója is ezt a kiadást használja – vö. például Giorgio GAJA: „Positivism and Dualism in Dioniso Anzilotti” *European Journal of International Law* 1992, 123–138. Anzilotti munkásságáról bővebben lásd például a *European Journal of International Law* 1992/1. számát a nagy olasz nemzetközi jogászról szóló tematikus rovattal, valamint a közelmúltból Denis ALLAND: *Anzilotti et le droit international public, Un essai*, Paris, A. Pedone, 2012.

[72] Idézi GAJA (71. j.) 136.

[73] SULYOK (1. j.) 78.

[74] ANZILOTTI 1955 (71. j.) 59–63.

[75] Gustav Adolf WALZ: *Völkerrecht und staatliches Recht*, Stuttgart, 1933, 53, 56, 58. Magyarul összefoglalja BODNÁR (17. j.) 17–18.

[76] WALZ (75. j.) 244.

[77] Lásd fentebb a Kelsen elméleténél írtakat, KELSEN (31. j.) 276–277. A magyar szakirodalomban is felsorakozik a kelsen-i érvelés mellett például BODNÁR (17. j.) 18.

[78] PARTSCH (6. j.) 1186–1187.

[79] Sir Gerald FITZMAURICE: „The General Principles of International Law Considered from the Standpoint of the Rule of Law” *R.C.A.D.* Vol. 92 (1957-II), 71 („the entire monist-dualist controversy is unreal, artificial and strictly beside the point”), 70–80. Szintén hivatkozva például PARTSCH (6. j.) 1187; BROWNLIE (47. j.) 33; ARANGIO-RUIZ (70. j.) 32, 34; SHAW (48. j.) 131; a magyar szakirodalomban például SULYOK (1. j.) 83.

[80] Az összefoglalás forrása SHAW (48. j.) 132.

[81] BROWNLIE (47. j.) 33.

[82] Peter MALANCZUK: *Akehurst's Modern Introduction into International Law*, London, Routledge, 1997, 63–64. (Ezt kodifikálja tételes jogként a szerződések jogáról szóló 1969. évi Bécsi Egyezmény 27. cikke.)

[83] Christopher A. WHYTOCK: „Thinking beyond the Domestic-International Divide: Toward a Unified Concept of Public Law” *Georgetown Journal of International Law* 2004, 155–193.

[84] Hermann MOSLER: *Das Völkerrecht in der Praxis der deutschen Gerichte*, Karlsruhe, Müller, 1957, 15–18. Idézi Ignaz SEIDL-HOHENVELDERN: „Transformation or adoption of international law into municipal law” *International and Comparative Law Quarterly* 1963, 88; PARTSCH (6. j.) 1187; DUPUY (6. j.) 22. msz.

[85] Peter WISMER: „Bring Down the Walls! – On the Ever-increasing Dynamic between the National and International Domains” *Chinese Journal of International Law* 2006, 513–514 („does not regulate only one State's unique set of legal rules”).

[86] Armin VON BOGDANDY: „Pluralism, direct effect and the ultimate say: On the relationship

between international and domestic constitutional law" *International Journal of Constitutional Law* 2008, 400.

[87] FERRARI-BRAVO (10. j.) 727.

[88] NIJMAN–NOLLKAEMPER (8. j.) 2–3.

[89] Martti KOSKENNIEMI: *From Apology to Utopia, The Structure of International Legal Argument*, Cambridge, Cambridge University Press, ²2006, 3, 187–188. A legújabb nemzetközi jogi tankönyvek között találunk olyat, amely már meg sem említi a monizmus-dualizmus vitát és a két jogrendszer kapcsolatáról született elméleteket, hanem egyedül a nemzetközi jogi eredetű normák államon belüli szférában való alkalmazását és ennek technikáit, valamint gyakorlatát mutatja be. Például Dominique CARREAU – Fabrizio MARRELLA: *Droit international*, Paris, Pedone, ¹¹2012, 529–563.

[90] NIJMAN–NOLLKAEMPER (8. j.) 3.

[91] M. Benedetto CONFORTI: *L'activité du juge interne et les relations internationales de l'Etat*, Milan, Institut de Droit international, 1993.

[92] *ILA Study Group on the Principles on the engagement of domestic courts with international law*. Korábban is folyt már hasonló kutatás az ILA keretében: az egykori *Committee on International Law in National Courts* állami gyakorlatot feltérképező felmérésének eredményeit összefoglalóan lásd Gilbert GUILLAUME: „The Work of the Committee on International Law in National Courts of the International Law Association” *International Law FORUM du droit international* 2001, 34–40.

[93] Antonios TZANAKOPOULOS: *Final Report – Mapping the Engagement of Domestic Courts with International Law*.

[94] *Mandate for Study Group on Principles on the application of international law by domestic courts*.

[95] BRUHÁCS János: „A magyar jogrendszer és a nemzetközi jog viszonya az új Alaptörvényben” in KUBOVICSNÉ BORBÉLY Anett – TÉGLÁSI András – VIRÁNYI András (szerk.): *Az új alaptörvényről – elfogadás előtt. Tanulmánykötet az Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottságának 2011. április 8-án megrendezett konferenciáján elhangzott előadások alapján*, Budapest, 2011, 92 (a Nemzetközi Jogi Intézet fent említett 1993. évi milánói ajánlásaira hivatkozva).

[96] Karl Josef PARTSCH: *Die Anwendung von Völkerrecht im innerstaatlichen Recht. Berichte der Deutsche Gesellschaft für Völkerrecht*, Karlsruhe, C. F. Müller, 1964.

[97] Walter RUDOLF: *Völkerrecht und deutsches Recht*, Tübingen, Mohr, 1967.

[98] BODNÁR (17. j.) 20–21.

[99] BODNÁR (17. j.) 21.

[100] Günter KRUMSCHEID: *Die Anwendung von Völkerrecht im spanischen Staat nach der Verfassung der zweiten Republik von 1931 und im gegenwertigen Staat*, Bonn, 1971, 21. A hazai szakirodalomban hivatkozik rá BODNÁR (17. j.) 21–22.

[101] Benedetto CONFORTI: „Notes on the Relationship between International Law and National Law” *International Law FORUM du droit international* 2001, 19.

[102] Daniel Patrick O'CONNELL: *International Law*, London, Stevens, 1965, 44–46, 51–55. Idézi például John DUGARD: *International Law: A South-African Perspective*, Cape Town, Juta & Co., 2005, 47–48; CASSIDY (17. j.) 124–125; a magyar szerzők közül BODNÁR (17. j.) 22.

[103] Charles ROUSSEAU: *Droit international public*, Paris, Recueil Sirey, 1953.

[104] PARTSCH (6. j.) 1186.

[105] Lando KIRCHMAIR: *Die Theorie des Rechtserzeugerkreises: eine rechtstheoretische Untersuchung des Verhältnisses von Völkerrecht zu Staatsrecht am Beispiel der österreichischen Rechtsordnung*, Berlin,

Duncker & Humblot, 2013. Ennek összefoglalását angolul lásd Lando KIRCHMAIR: „The Theory of the Law Creators’ Circle: Re-Conceptualizing the Monism-Dualism-Pluralism Debate” *German Law Journal* 2016, 179–214, valamint Lando KIRCHMAIR: „Who Has the Final Say? The Relationship between International, EU and National Law” *European Journal of Legal Studies* 2018, 47–100, különösen a terjedelmes tanulmány III. fejezete.

[106] Ezen irányzat néhány prominens írásaként lásd Nico KIRSCH: *Beyond Constitutionalism: The Pluralist Structure of Postnational Law*, Oxford, Oxford University Press, 2010; Armin VON BOGDANDY: „Pluralism, direct effect and the ultimate say: On the relationship between international and domestic constitutional law” *International Journal of Constitutional Law* 2008, 397–413; Paul Schiff BERMAN: „Global Legal Pluralism” *Southern California Law Review* 2007, 1155–1237; François OST – Michel VAN DE KERCHOVE: *De la pyramide au réseau? Pour une théorie dialectique du droit*, Bruxelles, Publications des Facultés Universitaires Saint-Louis, 2002, 2. fejezet.

[107] KIRCHMAIR (26. j., 2016) 396, 397, 400.

[108] KIRCHMAIR (26. j., 2016) 384, 385.

[109] Antonio CASSESE: „Towards a Moderate Monism: Could International Rules Eventually Acquire the Force to Invalidate Inconsistent National Laws?” in Antonio CASSESE (szerk.): *Realizing Utopia. The Future of International Law*, Oxford, Oxford University Press, 2012, 191–195.

[110] NIJMAN–NOLLKAEMPER (8. j.) 11; ARANGIO-RUIZ (70. j.) 15.

[111] A globalizációnak a nemzetközi jog és a belső jog viszonyát magyarázó felfogásokra gyakorolt hatásait illetően – a nemzeti alkotmányok globalizációján keresztül – bővebben lásd Anne PETERS: „The Globalization of State Constitutions” in NIJMAN–NOLLKAEMPER (8. j.) 251–308.

[112] NAGY (21. j.) 250–251, Thomas Franckot idézve.

[113] NIJMAN–NOLLKAEMPER (8. j.) 11–12.

[114] André NOLLKAEMPER: „The Bifurcation of International Law: Two Futures for the International Rule of Law” in Sam MULLER – Stavros ZOURDIS – Morly FRISHMAN – Laura KISTEMAKER (szerk.): *The Law of the Future and The Future of Law*, Oslo, Torkel Opsahl Academic EPublisher, 2011, 84; David HALJAN: *Separating Powers: International Law Before Domestic Courts*, The Hague, T.M.C. Asser Press – Springer, 2013, 6, 24. Hasonlóan lásd még például Ximena Carolina FUENTES TORRIJO: „International Law and Domestic Law: Definitely an Odd Couple” *Revista Juridica Universidad de Puerto Rico* 2008, 483; Jean D’ASPREMONT: „The Systemic Integration of International Law by Domestic Courts: Domestic Judges as Architects of the Consistency of the International Legal Order” in Ole Kristian FAUCHALD – André NOLLKAEMPER (szerk.): *The Practice of International and National Courts and the (De-)Fragmentation of International Law*, Oxford, Hart, 2012, 142–143.

[115] Catherine BRÖLMANN: „Deterritorialization in International Law: Moving Away from the Divide Between National and International Law” in NIJMAN–NOLLKAEMPER (8. j.) 84–85.

[116] PARTSCH (6. j.) 1186; DUPUY (6. j.) 19–20. msz.

[117] *Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, 2001 (A/56/10)*, Article 3. A magyar fordítás forrása NAGY Boldizsár – JENEY Petra (szerk.): *Nemzetközi jogi olvasókönyv. Dokumentumok, szemelvények*, Budapest, Osiris, 2002, 527.

[118] *Draft Declaration of Rights and Duties of States, 1949* (Annex to General Assembly Resolution 375 (IV) of 6 December 1949), 13. cikk: „Minden állam jóhiszeműen köteles a szerződésekből és a nemzetközi jog más forrásaiból eredő kötelezettségeit teljesíteni, és az ilyen kötelezettségek nem teljesítése esetében saját alkotmányára vagy jogszabályaira nem hivatkozhat” (a szerző fordítása). Fontos megjegyezni, hogy ez a szöveg a nemzetközi jog minden forrása tekintetében állította ezt a követelményt (a nemzetközi jog prioritását), nem csupán a nemzetközi szerződések vonatkozásában, amely utóbbi szabályt azután később az 1969. évi Bécsi Egyezmény kodifikálta, s tette a pozitív

nemzetközi jog részévé.

[119] Treatment of Polish Nationals and Other Persons of Polish Origin or Speech in the Danzig Territory, Advisory Opinion, Judgment No. 23, 4 February 1932. P.C.I.J. Series A/B, No. 44, 4. Lásd még Interpretation of the Convention Between Greece and Bulgaria Respecting Reciprocal Emigration, Signed at Neuilly-Sur-Seine on November 27th, 1919 (Question of the „Communities”). Advisory Opinion No. 17, 31 July 1930. P.C.I.J. Series B, No. 17, 32.

[120] „Egyetlen részes fél sem hivatkozhat belső jogának rendelkezéseire annak igazolásául, hogy elmulasztotta a szerződést teljesíteni.” Kihirdette: 1987. évi 12. törvényerejű rendelet a szerződések jogáról szóló, Bécsben az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés kihirdetéséről.

[121] Vö. például Eileen DENZA: „The Relationship between International and National Law” in Malcom EVANS (szerk.): *International Law*, Oxford, Oxford University Press, 2006, 435; CASSIDY (17. j.) 125.

[122] Összefoglalja PARTSCH (6. j.) 1186; DUPUY (6. j.) 21. msz.

[123] Az államfelelősséget a nemzetközi jog és a belső jog kontextusában vizsgáló közelmúltbeli írásként lásd Pierre-Marie DUPUY: „Relations between the International Law of Responsibility and Responsibility in Municipal Law” in James CRAWFORD – Alan PELLET – Simon OLLESON: *The Law of International Responsibility*, Oxford, Oxford University Press, 2010, 173–185.

[124] A két nagy elméleti iskola örökzöld mivoltát és a nemzetközi jog művelőit a mai napig aktívan foglalkoztató erejét jól illusztrálja az e tárgyban 2013 májusában megjelent, 54 szerző tollából született írásokat 1046 oldalon közreadó gyűjteményes kötet: Marko NOVAKOVIĆ (szerk.): *Basic Concepts of Public International Law: Monism and Dualism*, Belgrade, University of Belgrade, Institute of Comparative Law and Institute of International Politics and Economics, 2013. Hasonlóképpen a monista és dualista teóriák jelenlegi gyakorlati hatását és praktikus megnyilvánulását legújabb monografikus jelleggel tárja fel David Thór BJÖRGVINSSON: *The Intersection of International Law and Domestic Law*, Northampton, Edward Elgar, 2015. Legújabb a monizmus mellett tör lándzsát filozófiai, episztemológiai, jogi, erkölcsi és politikai érvek mentén monográfiájában Paul GRAGL, azt állítva, hogy a nemzetközi jog elsőbbségét valló monizmus az egyetlen megközelítés, amely a jog fogalmát és a jog érvényességének elméleti koncepcióját komolyon leírni és magyarázni képes. Paul GRAGL: *Legal Monism: Law, Philosophy, and Politics*, Oxford, Oxford University Press, 2018.

[125] Nicolás CARILLO-SANTARELLI – Carlos ESPÓSITO: „The Protection of Humanitarian Legal Goods by National Judges” *European Journal of International Law* 2012, 71.

[126] *Case concerning certain German interests in Polish Upper Silesia (Germany v. Poland)*, Judgment No. 7. 25 May 1926. P.C.I.J. Series A, No. 7, 19. Idézi például PARTSCH (6. j.) 1189; DUPUY (6. j.) 29. msz.

[127] Humphrey WALDOCK: „General Course on Public International Law”, *R.C.A.D.I.* vol. 106 (1962 II), 124; C. Wilfred JENKS: *The Prospects of International Adjudication*, London, Stevens and Sons, 1964, 552. Idézi PARTSCH (6. j.) 1189; DUPUY (6. j.) 30. msz.

[128] *Case concerning the Barcelona Traction Light and Power Company, Limited (Belgium v. Spain)*, Second Phase, Judgment of 5 February 1970, I.C.J. Reports 1970, 3, 37. Az ítéletet ebből az aspektusból említi például PARTSCH (6. j.) 1189; Jean-Marc SOREL: „Le droit interne dans la jurisprudence de la Cour Internationale de Justice” in Rafâa BEN ACHOUR – Slim LAGHMANI (szerk.): *Droit international et droits internes, développements récents. Colloque des 16–17–18 avril 1998*, Paris, A. Pédone, 1998, 155–157; DUPUY (6. j.) 30. msz., magyar nyelven Blaise TCHIKAYA: *Jogesetek a nemzetközi bíróságok gyakorlatából*, Miskolc, Bíbor, 2002, 27; SÜLYÖK (1. j.) 84, MOLNÁR–SÜLYÖK–JAKAB (4. j.) 365, 27. msz. – SÜLYÖK Gábor kommentárja.

[129] *Separate Opinion of Judge Sir Gerlad Fitzmaurice*, I.C.J. Reports 1970, 72. Idézi PARTSCH (6. j.) 1189; DUPUY (6. j.) 34. msz.

- [130] *Case concerning the payment of various Serbian loans issued in France (France v. Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes)*, Judgment No. 14, 12 July 1929. P.C.I.J Series A, No. 20/21, 5, 41. Lásd PARTSCH (6. j.) 1189; DUPUY (6. j.) 31. msz.
- [131] PARTSCH (6. j.) 1189.
- [132] FERRARI-BRAVO (10. j.) 719.
- [133] *Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, 2001 (A/56/10)*, Article 4 (2) („An organ includes any person or entity which has that status in accordance with the internal law of the State”). Szintén megjegyzi DUPUY (6. j.) 41–42; CARILLO-SANTARELLI – ESPÓSITO (125. j.) 71.
- [134] *The „S.S.” Wimbledon (Great Britain, France, Italy, Japan, and Poland v. Germany)*, Judgment No. 1, 17 August 1923. P.C.I.J. Series A, No. 1, 24.
- [135] *Treatment of Polish Nationals and Other Persons of Polish Origin or Speech in the Danzig Territory*, Advisory Opinion No. 23., 4 February 1932. P.C.I.J. Series A/B, No. 44, 4.
- [136] *Georges Pinson (France) v. United Mexican States*, le 19 octobre 1928, Recueil des Sentences Arbitrals, vol. V, 327, 355. A fordítás forrása TCHIKAYA (128. j.) 27. Szintén megjegyzi CASSESE (17. j.) 217.
- [137] *Draft Declaration of Rights and Duties of States, 1949* (Annex to General Assembly Resolution 375 (IV) of 6 December 1949).
- [138] Hasonló értelemben lásd BRUHÁCS (27. j.) 170, aki megjegyzi, hogy az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítéletei bár megállapíthatják az 1950. évi Emberi Jogok Európai Egyezményében és kiegészítő jegyzőkönyveiben foglalt jogok sérelmét, továbbá jóvátételt (pénzbeli kártérítést) írhatnak elő, semmi szín alatt nem helyezhetik hatályon kívül a nemzeti bíróságok *res iudicata* döntéseit. Ugyanez igaz a belső jogszabályokra is. Lásd például a *Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény* önkényuralmi jelképek használatát tiltó tényállásának (269/B. §) egyezményesértő mivoltát megállapító *Vajnai v. Magyarország* ügyet (ECrHR, *Vajnai v. Hungary*, Judgment of 8 July 2008, no. 33629/06).
- [139] Bécsi Egyezmények, 46. cikk (1) bekezdés: „Az állam arra a tényre, hogy a szerződést magára nézve kötelező hatályúként a szerződéskötési hatáskörre vonatkozó belső jogi rendelkezés megsértésével ismerte el, ezen elismerés érvénytelenítése céljából nem hivatkozhat, kivéve, ha a jogsértés szemmel látható volt és alapvető fontosságú belső jogi szabályra vonatkozott.” Kihirdette: 1987. évi 12. törvényerejű rendelet a szerződések jogáról szóló, Bécsben az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés kihirdetéséről. Egy ilyen belső normasértés pedig a 46. cikk (2) bekezdésében foglalt tisztázó magyarázat értelmében akkor felel meg a „szemmel látható” kritériumnak, ha „az ügyben a normális gyakorlattal összhangban és jóhiszeműen eljáró bármely állam számára objektíve nyilvánvaló lenne”.
- [140] Vö. ARANGIO-RUIZ (70. j.) 23; a magyar szakirodalomban SÜLYÖK (1. j.) 84, 51. l.j. Bár akadnak olyan kommentátorok, akik épp ellenkezőleg a belső jog súlyát, szerepét hangsúlyozzák, amely akár egy nemzetközi szerződés „életét is kiolthatja” érvénytelenségi (megtámadhatósági) okként. Lásd CARILLO-SANTARELLI – ESPÓSITO (125. j.) 71.
- [141] Vö. ARANGIO-RUIZ (70. j.) 23.
- [142] *UNSC Res. 478, 2245th meeting, 20 August 1980* [UN Doc. S/RES/478 (1980)], 3. bekezdés.
- [143] *UNSC Res. 554, 2251st meeting, 17 August 1984* [UN Doc. S/RES/554 (1984)], 2. bekezdés. A legújabb magyar jogirodalomban rámutat BODNÁR László: „»Szilánkok« az állam belső jogi aktusaiért fennálló nemzetközi jogi felelősség köréből” in BALOGH Elemér – BLUTMAN László (szerk.): *Az államok nemzetközi jogi felelőssége – tíz év után, In memoriam Nagy Károly (1932–2001): A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos emlékülése, Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, SZTE ÁJK, 2013, 72.*

- [144] Bécsi Egyezmények 53. és 64. cikk.
- [145] A nemzetközi joggal ellentétes belső jogszabályok érvénytelenítésének jövőbeli szükségességét a szakirodalomban lásd például CASSESE (109. j.).
- [146] Bár Bodnár László monográfiájában ezt azzal árnyalja, hogy megfigyelése szerint a két világbírószak joggyakorlatában finom hangsúlyeltolódás következett be. Amíg ugyanis az Állandó Nemzetközi Bíróság hangsúlyozottan a belső jognak a nemzetközi joggal való megfeleltethetőségét vizsgálta, addig az ENSZ Nemzetközi Bírósága előtérbe helyezte az állam – saját belső jogán alapuló – magatartásának a nemzetközi joggal való összeegyeztethetőségének vizsgálatát. Lásd BODNÁR (17. j.) 86–87. Az ENSZ Nemzetközi Bírósága vonatkozó gyakorlatának áttekintését lásd Witold DANILOWICZ: „The Relation between International Law and Domestic Law in the Jurisprudence of the International Court of Justice” *Polish Yearbook of International Law* 1983, 153–164.
- [147] Gaetano ARANGIO-RUIZ: „Dualism Revisited: International Law and Interindividual Law” *Rivista di diritto internazionale* 2003, 932–936; ARANGIO-RUIZ (70. j.) 22.
- [148] Bécsi Egyezmények 26. cikk.
- [149] PARTSCH (6. j.) 1190; DUPUY (6. j.) 43. msz.
- [150] Kifejezetten például Pierre PESCATORE: „L’application judiciaire des traités internationaux dans la Communauté européenne et dans les Etats membres” in Philippe MANIN – Gérard NAFILYAN – Colette MÉGRET (szerk.): *Etudes de droit des Communautés européennes, Mélanges offerts à Pierre-Henri Teitge*, Paris, Pédone, 1984, 355–406; KOVÁCS Péter: „Jus gentium ante portas vel intra muros” in HAJAS Barnabás – SCHANDA Balázs (szerk.): *Formatori Iuris Publici, Studia in honorem Geisae Kilenyi septuagenarii – Ünnepi kötet Kilenyi Géza professzor hetvenedik születésnapjára*, Budapest, Szent István Társulat, 2006, 251.
- [151] *Exchange of Greek and Turkish Populations*, Advisory Opinion No. 10 of 21 February 1925. P.C.I.J. Series B No. 10, 6. Idézi PARTSCH (6. j.) 1190; DUPUY (6. j.) 43. msz.; CASSESE (109. j.) 188.
- [152] PARTSCH (6. j.) 1190; DUPUY (6. j.) 43. msz.
- [153] Vö.: SEIDL-HOHENVELDERN (84. j.) 90.
- [154] PARTSCH (6. j.) 1191; DUPUY (6. j.) 46. msz.
- [155] Vö. SEIDL-HOHENVELDERN (84. j.) 90.
- [156] A hazai tankönyvirodalomban például HARASZTI György – HERCZEGH Géza – NAGY Károly: *Nemzetközi jog*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1976, 29; KOVÁCS (27. j.) 62–63, 65.
- [157] VALKI László: *A nemzetközi jog társadalmi természete*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1989, 112.
- [158] SEIDL-HOHENVELDERN (84. j.) 123–124; SÜLYÖK (1. j.) 76.
- [159] Vö. SÜLYÖK (1. j.) 89.
- [160] Vö. PARTSCH (6. j.) 1191; DUPUY (6. j.) 47. msz. Ezzel szemben az „inkorporációt” az „adopciót” szinonimájaként használja KENDE Tamas – NAGY Boldizsár – SONNEVEND Pál – VALKI László (szerk.): *Nemzetközi jog*, Budapest, CompLex, 2014, 493. msz.
- [161] E jogtechnika lényegének bemutatása FERRARI-BRAVO (10. j.); SÜLYÖK (1. j.) 83, valamint MOLNÁR-SÜLYÖK-JAKAB (4. j.) 366–367, 29–33. msz. – SÜLYÖK Gábor kommentárja alapján készült.
- [162] Vö. FERRARI-BRAVO (10. j.) 726, aki az Antarktisz rezsímjét hozza fel ilyen példaként.
- [163] A magyar szakirodalomban találkozhatunk még a „közvetlenül alkalmazható” jelzővel is a *self-executing* szerződések lényegének visszaadására. Álláspontunk szerint azonban az „önvégrehajtó” magyarítás azért szerencsésebb, mert ez a nemzetközi szerződés milyenségére, belső tulajdonságára

utal (azaz a belső jogrendszer nemzetközi joghoz való viszonyulásától független adottság). Ezzel szemben a „közvetlenül alkalmazható” kifejezés – bár hordozhatja az előbbi jelentéstartalmat is – a belső jog beállítottságát, a szerződések külön állami aktus közbejötté nélküli (vagyis közvetlen) alkalmazhatóságát (*direct applicability, applicabilité directe*) teszi lehetővé, tehát sokkal inkább jelöl a szerződéshez képest *extern*, attól független tényezőt. E kettősség miatt is az önvégrehajtó megjelölés az egyértelműbb, világosabb. A kérdéskörrel bővebben lásd BLUTMAN László: *A nemzetközi jog érvényesülése a magyar jogban: fogalmi keretek*, MTA doktori értekezés, Szeged, 2015, 163–170.

[164] A kifejezések az Egyesült Államok alkotmányjogából szűrődtek be a nemzetközi jogi szaknyelvbe, az amerikai alkotmány ugyanis már az 1789. évi szövegében is lehetővé tette a föderáció által kötött nemzetközi szerződések közvetlen alkalmazását. Az Egyesült Államok mellett Hollandiában és Ausztriában fejlődött ki leginkább a *self-executing* szerződések tana. Bővebben lásd Thomas BUERGENTHAL: „Self-executing and non-self-executing treaties in national and international law” *R.C.A.D.I.* vol. 235. (1992), 303–400; a magyar szerzők közül BODNÁR (17. j.) 103–113.

[165] Szintén megjegyzi például FERRARI-BRAVO (10. j.) 727.

[166] Hasonló kritériumrendszert alakított ki az Európai Unió Bírósága az 1960-as évek elejétől kezdve az EU alapító szerződésai, valamint az irányelvek közvetlen hatályával kapcsolatban (a szóban forgó szabály negatív tartalmú, egyértelmű, feltétlen, tartalma szerint a tagállamok részéről további jogalkotást nem igényel. Az esetjog áttekintéséhez lásd például KENDE Tamás – SZŰCS Tamás (szerk.): *Európai közjog és politika*, Budapest, CompLex, 2007, 868–878.

[167] Az áttekintés alapvető forrásai: BODNÁR (17. j.) 88–93; SÜLYOK (1. j.) 82–83.

[168] Lásd ANZILOTTI 1955 (71. j.) 61; a transzformáció és az adopció összevetéséről: SEIDL-HOHENVELDERN (84. j.)

[169] Ugyanerre az általános különbségtételre – azt voltaképpen elfogadva – utal BODNÁR (17. j.) 91; SÜLYOK (1. j.) 83. Jómagam a generális transzformációt fogalmi ellentmondásnak tartom.